

Sproge kyrka

Karaktärisering 2020

Svenska kyrkan
VISBY STIFT

 Gotlands
Museum

Dnr: 2019-17
Dnr Visby stift: SS 2019-0047

Handläggare: Eva Selin, Jakob Lindblad. Arkeologi: Johan Norderäng, Per Widerström.
Fotograf: Jakob Lindblad (JL), Eva Selin (ES). Övriga fotografier anger fotograf vid bilden.
Spridningstillstånd för flygbilder, Lantmäteriet nr LM2021/007471.

© Gotlands Museum
Strandgatan 14
621 56 Visby

© Visby stift
Norra Kyrkogatan 3
621 55 Visby

Innehåll

Inledning.....	4
Bakgrund.....	4
Syfte	4
Metod	4
Visby stifts kyrkor	5
Omgivningar	7
Sproge socken	7
Kyrkomiljön	7
Kyrkogården.....	8
Kyrkogårdens huvuddrag	8
Nulägesbeskrivning	12
Kyrkobyggnaden.....	28
Kyrkans huvuddrag.....	28
Byggnadshistorik	30
Nulägesbeskrivning	41
Inventarier.....	67
Restaureringar	72
Arkeologi	74
Fornlämningar.....	75
Kyrkan	75
Övrigt	75
Värdering.....	75
Allmänt.....	75
Bruksvärden	77
Kyrkobyggnaden.....	78
Kyrkans inventarier	78
Kyrkogården	78
Händelselista Sproge kyrka	79
Lagskydd.....	84
Källor och litteratur.....	86
Otryckta källor.....	86
Tryckta källor.....	86
Kartor	86

Inledning

Bakgrund

Projektet *Karaktärisering av kyrkomiljöer* utförs av Gotlands Museum på uppdrag av Visby stift. Det bekostas delvis med kyrkoantikvarisk ersättning och påbörjades under år 2014 med en förstudie. Projektet har indelats i etapper och sista etappen beräknas vara klar vid utgången av år 2024.

Syfte

Syftet med projektet är att beskriva kyrkobyggnad, kyrkogård, kyrkotomt, inredning och inventarier samt deras kulturhistoriska värden på ett sätt som väcker, tillgodoser eller ökar församlingars och allmänhetens intresse.

Målsättningen är att rapporterna ska kunna användas i förvaltningen av de kulturhistoriska värdena, i handläggningsprocessen för kyrkoantikvarisk ersättning samt vid tillståndsprövning mot Kulturmiljölagen. Ett uppdaterat och fördjupat kunskapsunderlag om kyrkomiljöerna ger förutsättningar för hänsynstagande till kulturvärden, exempelvis vid långsiktig planering kring kyrkomiljöerna och under förvaltningen av dem men även i samband med förändring av kyrkorna. Arbetet omfattar de kyrkomiljöer som har det högre lagskyddet enligt Kulturmiljölagen, det vill säga omfattas av tillståndsprövning enligt kap. 4, § 3-4.

Metod

Beskrivning av kyrkomiljöerna har tagit en utgångspunkt i de vård- och underhållsplaner som togs fram av arkitekt Jan Utas 2003-2011. En stor vikt har sedan lagts vid projektets egna fältstudier på plats. Denna egensyn har haft som målsättning att notera helhetskaraktären i kyrkomiljöerna, samt att notera spår av förändringar som har gjorts och att observera kulturhistoriska avtryck från olika tider. En viktig del av fältarbetet har varit att kunna relatera de uppgifter som finns dokumenterade om kyrkorna. Beskrivningarna bygger vidare på analyser och datasamlingar kring kyrkorna i tillgänglig litteratur samt i viss mån på egna arkivstudier. Arkiven avser främst Gotlands Museums arkiv samt Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA), i den utsträckning som varit möjlig.

I beskrivningarna har en betoning legat på att lägga fram ett bildmaterial. Bilderna avser att likt en modell åskådliggöra kyrkomiljön ur ett rumsligt perspektiv där vissa specifika detaljer lyfts fram. Bildtexter leder vanligen in betraktaren i vad bilden förmedlar. Huvuddelen av illustrationerna utgörs av projektets egna foton från fältarbetet. Dessa kompletteras vad gäller inredning och inventarier av bilder ur Inventarieinventeringen från 1997-2010. Visby stift har tillhandahållit nytagna bilder ur luftperspektiv, tagna med drönare, samt bildsamlingar från arbetet med vård- och underhållsplanerna. Uppmätningar har hämtats ur verket Sveriges Kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Äldre illustrationer kommer främst från ATA (via bilddatabasen Kulturmiljöbild) samt Gotlands Museum, dels från bildarkivet (via Collective Access), dels i några fall från ännu ej arkiverade bilder från byggnadsvårdsverksamhet ca 2000-2020. Äldre teckningar kommer från Uppsala universitetsbibliotek (via Alvin) eller andra samlingar.

En särskild sammanställning har också gjorts av arkeologiska utgrävningar och fynd i kyrkor och på kyrkogårdar. Materialet bygger främst på Riksantikvarieämbetets fornminnesregister samt rapporter i Gotlands Museums arkiv.

Vid värderingen av kyrkomiljöerna har hänsyn tagits till Svenska kyrkans modell för identifiering av kulturvärden. De gotländska kyrkorna förenas av drag som samtidigt i hög grad särskiljer dem från många av landets övriga kyrkor med motsvarande roll som sockenkyrka. Vid såväl analysen som värderingen har en strävan varit att lyfta fram kyrkomiljöerna utifrån frågor som inte bara är relevanta ur ett gotländskt sammanhang utan även i förhållande till kyrkomiljöer i landet i stort. Frågeställningarna har främst rört sig kring ett för historiska kyrkomiljöer etablerat antikvariskt förhållningssätt med inriktning mot konst- och kulturhistoriska och byggnadsarkeologiska perspektiv och mot upplevelsevärden med arkitektoniska, konstnärliga och historiska inriktningar. Hänsyn till teologiska, kyrkohistoriska, personhistoriska och socialhistoriska perspektiv på kyrkorummet finns med i bakgrunden.

En strävan har varit att finna bra arbetsmetoder för att lyfta fram bruks- och upplevelsevärden på ett tydligare sätt än i tidigare tillämpade modeller från andra stift. Det har skett genom att frågeformulär placerats ut i vissa av kyrkorna där besökare kunnat svara på hur de upplever och använder kyrkomiljön. Intervjuer har även gjorts med företrädare för pastorat och församling.

Visby stifts kyrkor

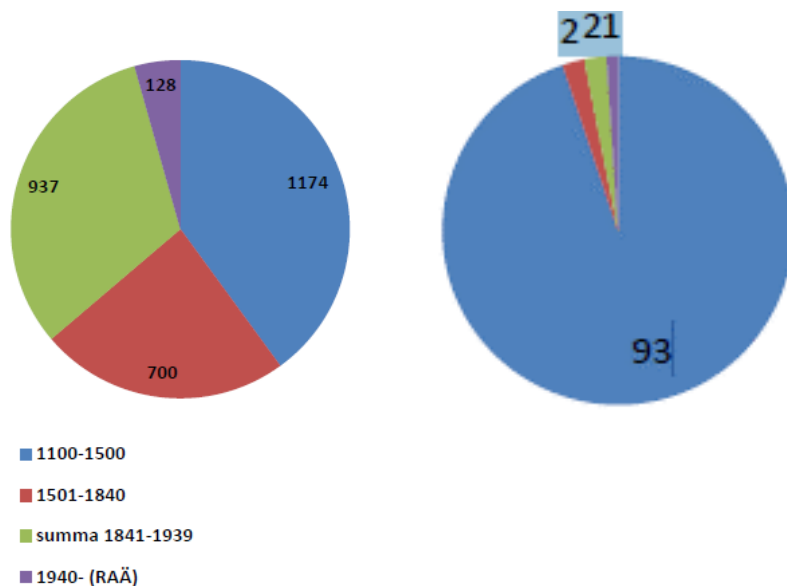
Inom Visby stift finns, förutom domkyrkan, 91 medeltida sockenkyrkor som är i bruk och tillhör Svenska kyrkan. Därtill finns ett par mindre och yngre kyrkobyggnader, såsom Hallshuk och Gnisvärd kapell, byggda som fiskarkapell, den som metodistkapell byggda Hamnkyrkan i Klinte och den moderna Visborgskyrkan, byggd som distriktskyrka i Visbys yttre stadsdelar.

Alla Visby stifts medeltida kyrkobyggnader är uppförda och ombyggda under en kort och intensiv byggnadsperiod som varade från 1100-talet fram till omkring 1350. Detta möjliggjordes av den omfattande handel Gotland haft under flera hundra år i Östersjöregionen. Efter 1350 skedde en kraftig nedgång i den gotländska ekonomin vilket ledde till att kyrkobyggnandet helt avstannade på landsbygden och i Visby under 1400-talet. En ekonomisk nedgångsperiod och reformationstidens reduktion av kyrkans tillgångar under 1500-talet gjorde att flera kyrkor i Visby och tre sockenkyrkor på landsbygden och några kapell övergavs, i dag ruiner, flitigt använda för friluftsgudstjänster.

Efter en viss ekonomisk återhämtning under 1600-talet gjordes insatser för kyrkobyggnandet. Tak och tornhuvar sågs över, inredningen förnyades och några fiskelägen försågs med kapell. 1800-talet, som på fastlandet innebar att små medeltida kyrkor revs och ersattes av större, begränsades på Gotland till några ombyggnader samt att många kyrkor fick sakristia och större fönster. Under 1800-talets slut och början av 1900-talet drog en ny våg av kyrkobyggnande över ön för frikyrkliga församlingar eller inomkyrkliga föreningar, antingen byggda som små missionshus i trä och med vissa kyrkliga drag, merparten sålda och ombyggda till andra ändamål, eller också som stora murade kyrkor inne i Visby. Det kom att dröja fram till omkring 1960 innan några nya kyrkor byggdes i Svenska kyrkans regi på Gotland. På 1980-talet och senare tillkom kyrkor för andra samfund, som den första katolska kyrkan efter medeltiden och nya frikyrkor.

De gotländska medeltida kyrkorna har som helhet förändrats ytterst lite sedan medeltiden. I huvudsak är det interiören som förändrats. Under 1600-talet tillkom predikstolar, fast bänkinredning som ännu ofta är bevarad, altarpuppstatser i sandsten eller trä, allt i senrenässans eller barockstil. Under 1700-talet insattes nummertavlor och inte sällan en vägg för att avbalka kyrkans västra del till sädesmagasin. Väggarnas kalkmålningar kunde ersättas av ett nytt måleri anpassat till tidens anda. 1700-talets slut och 1800-talet innebar ofta läktarbyggen, orglar och att hela rummet kalkades vitt samt att nya fönster togs upp för att släppa in mer ljus enligt

nyklassicismens ideal. 1900-talet har präglats av restaureringar, som innebar en förnyelse med inriktning på äldre konst och att pedagogiskt visa kyrkorummet ur dess olika sidor. Medeltida kalkmålningar frilades liksom 1700-talsinredningens rika färgsättning, dolda av senare övermålning. Medeltida skulptur lyftes ned från vinden och ställdes åter upp i kyrkorummet. Läktare och magasinväggar har rivits. Vår tid har inneburit att ytor och material konserverats men också att med olika medel skapa naturliga platser för förvaring som följd av vidgade krav på kyrkorummet och dess användning.

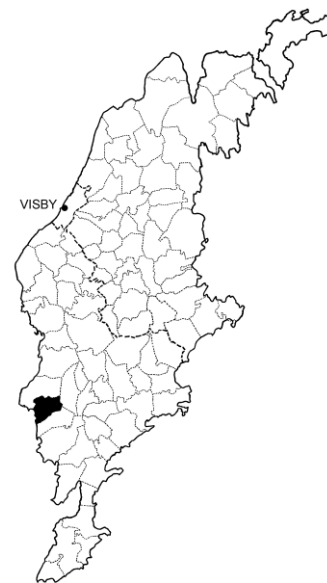

Figuren till vänster beskriver byggnadsperioden för kyrkor i riket, figuren till höger visar Visby stift. Blått avser bevarade medeltida kyrkor.

Omgivningar

Sproge socken

Sproge kyrka ingår i Klinte pastorat. Den är belägen på sydvästra Gotland, ca 51 km från Visby. Socknen är rik på fornlämningar. Kyrkan ligger några hundra meter från Mästermyr och vid den gamla landsvägen längst littorinavallen. Den ligger centralt i förhållande till de historiska gårdslägena. Socknen omfattar såväl jordbruksmark som skogsområden. År 2019 var invånarantalet 129.

Kyrkomiljön

Sproge kyrkogård är belägen intill landsvägen mellan Visby och Burgsvik till vilken den västra delen av kyrkogården gränsar. Söder om kyrkogården ligger den tidigare skoltomten omgiven av en trädgård. I öster gränsar kyrkogården mot hagmark, beväxt med blandskog. I väster är marken mer öppen och i norr om kyrkogården finns en parkerings- och rastplats.

Sproge kyrkomiljö fotograferad 2019. Pär Malmros, Visby stift.

Kyrkogården

Kyrkogårdens huvuddrag

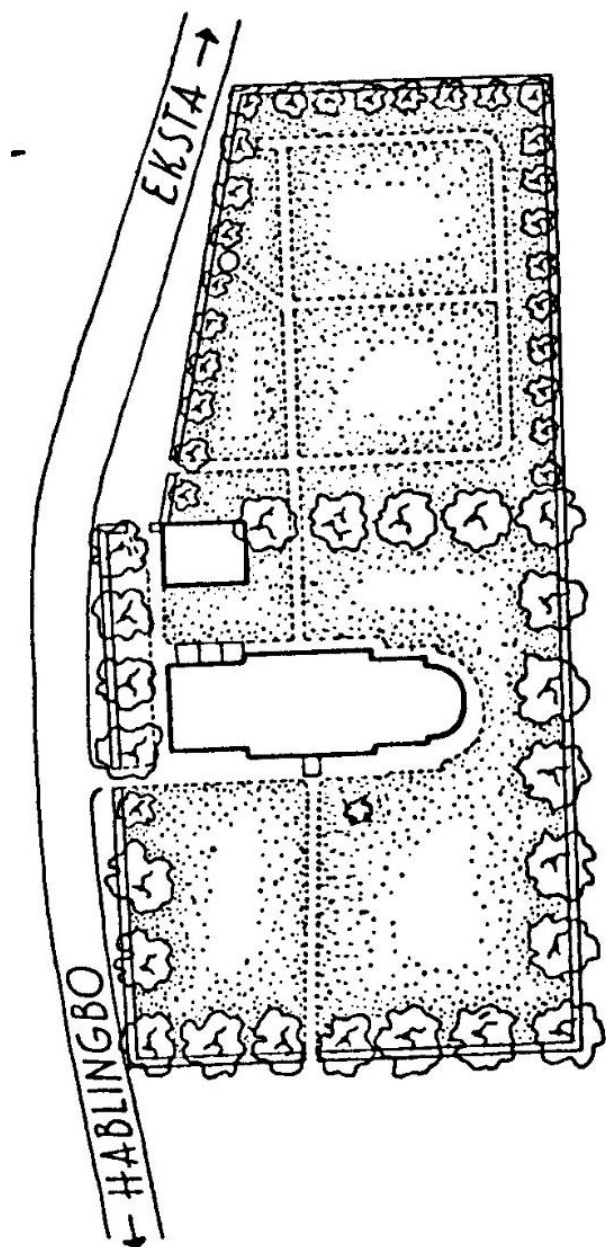
Kyrkogården har genom utvidgningar erhållit en rektangulär plan efter några utvidgningar. Den omges av en kallmur i kalksten med mindre inslag av sandsten. Det finns en tydlig avgränsning mellan den äldre kyrkogården i öster och den yngre i norr. Den äldre kyrkogården omges av enstaka träd som är rester efter en tidigare trädkrans. Den yngre kyrkogården är mer öppen med en plantering av en rad formklippta buskar av naverlönn i väster.

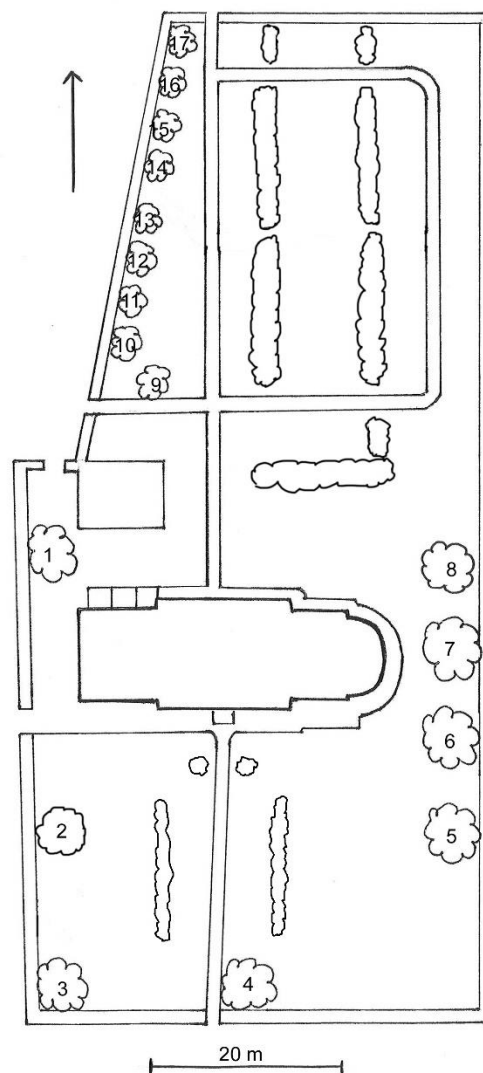
Sproge kyrka och kyrkogård fotograferad från norr. Foto Pär Malmros, Visby stift 2019.

Sproge kyrka och kyrkogård fotograferad från norr. Foto Pär Malmros, Visby stift 2019.

Sproge kyrka. Situationsplan 1943. J Söderberg, ur Sveriges kyrkor 1982.

Sproge kyrka. Situationsplan 2009. Ur vård- och underhållsplan 2009. Reviderad 2020, Gotlands Museum.

Historik

Skattläggningskartor från 1752 visar Sproge kyrka med prästgården. Kyrkan omges närmast i väster av åkermarker och i öster av ängs- och betesmarker. På laga skiftes karta från 1876 syns kyrkogårdens utsträckning. Vid denna tid hade den utvidgats åt söder. Nordväst om kyrkan ligger sockenmagasinet.

Vid 1700-talets mitt omgavs kyrkogården av ett trästaket som var mycket förfallet. I slutet av 1700-talet ersattes staketet av en stenmur. År 1796 omtalas att man kört kalksten till "Kyrckoplanket". I samband med kyrkogårdens utvidgning åt söder 1839-40 omlades muren. I murens sydvästra hörn sitter en tresidig sten med årtal 1840 inhugget. År 1928 utvidgades kyrkogården åt norr. Utvidgningen innebar rivning av den gamla nordmuren från sockenmagasinet till det nordöstra hörnet, anläggandet av en ny mur, samt omläggning av alla murar. Den nya kyrkogården invigdes 1929.

Ett sockenmagasin uppfördes i början av 1820-talet alldeles nordväst om kyrkan. Utanför tornets norra sida framför tornportalen finns grundstenar efter en tillbyggnad, sannolikt ett äldre sockenmagasin.

I samband med ombyggnaden 1839-40 planterades träd kring hela kyrkogården. Dessutom fick byggmästaren Per Gottberg rätt att "inom Socknen i Ängar och Hagar hvarhelst de finnas upptaga tjenliga unga Träd". Träden tog sig uppenbarligen inte utan 1847-48 planterades nya träd, vilket inte heller blev framgångsrikt. År 1869 skänktes 24 unga kastanjeträd av enskilda församlingsbor. För att de skulle överleva beslutades att socknen skulle hjälpa till med vattning mm. Ytterligare trädplanteringar skedde 1891. De äldsta träden som finns på kyrkogården idag planterades vid denna tid. År 1958 gallardes träden och ett tjugotal togs bort.

Skattläggningskarta från 1752.

Laga skiftes karta från 1876. Norr pekar nedåt på kartan. Invid kyrkan ligger sockenmagasinet.

Nulägesbeskrivning

Kyrkogården har en rektangulär plan i nord-sydlig riktning efter utvidgningar åt söder på 1840-talet och åt norr 1929-30. Den är omgiven av kallmurade murar av kalksten, med mindre inslag av sandsten. På partier av murens södra del märks spår av rappning.

Kyrkogården har fem ingångar, vilka alla har järngrindar, en i söder, tre på den västra sträckningen samt en på den norra sträckningen. Vid den södra och sydvästra ingången består grindstolparna av halvcirkelsegment, från den under ombyggnaden 1839-40 i långhuset, rivna mittkolonnen. De västra och södra grindstolparna försågs vid sidorna av två kvadratiska kalkstensplattor, vilka är delar av de försvunna sidoaltarna. De båda andra ingångarna i väster fick liknande halvcirkelformade grindstolpar i cement i samband med utvidgningen 1928. Då tillkom också troligen grindarna, svartmålade i smidesjärn. Den norra ingången har en järngrind som omges av fyrkantiga stolpar av murad kalksten.

Mellan alla ingångarna löper grusade gångar, en gång på den nya delen är belagd med plattor med singel. I anslutning till ingångarna finns fem belysningsstolpar.

Ett sockenmagasin uppfördes omkring 1820 i det sydvästra hörnet av den gamla kyrkogården. Den är byggd av sten med putsade fasader i två våningar. På den östra fasaden finns ristade passrosor. Sockenmagasinet inrymmer el-centralen. Mot dess östra gavel står en medeltida gravhäll.

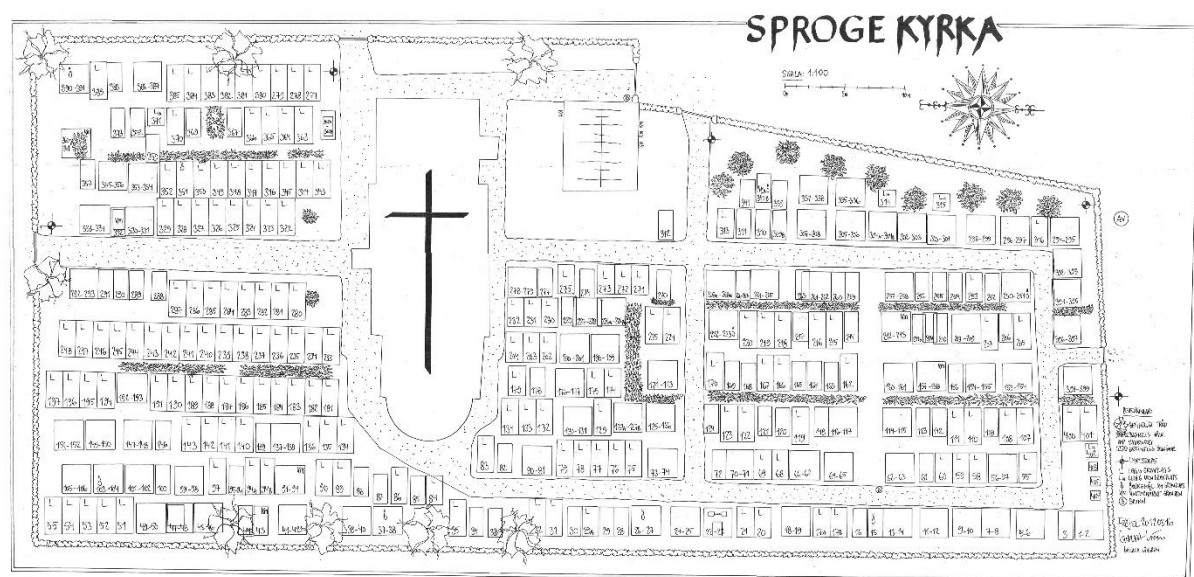
I den äldre delen finns åtta kvarvarande träd av en ursprunglig trädkrans. Äldre hamlad lundalm (nr 1), äldre hamlad lind (nr 2, 3), äldre hamlad hästkastanj (nr 4) och friväxande (nr 7), äldre hamlad skogslönn (nr 5, 8) och äldre hamlad tysklönn, (nr 6). I den yngre delen i norr finns en rad med lågt växande formklippt naverlönn (nr 9-17) samt häckar mellan de olika gravkvarteren

Sydvästra kvarteret i kyrkogårdens äldre del uppvisar varierande typer av något äldre gravvårdar. Vid grävningar har en gravhäll med runtecken påträffats i sydöstra hörnet.

.

Sproge kyrkogård och kyrka fotograferad från ovan 2019. Pär Malmros, Visby stift.

Gravkarta över Sproge kyrkogård. De markerade gravplatserna är både befintliga gravplatser och möjliga gravplatser.

Den södra muren med
huvudingången närmast.
Foto ES 2020.

Det sydvästra hörnet. Årtalet 1838 är inhugget i den nedersta stenen (tidigare pelare) vid omläggningen av muren under kyrkans renovering och ombyggnad 1838. Foto ES 2020.

Huvudingången fotograferad från norr. En grind i svartmålat smidesjärn omges av halvcirkelformade stolpar vilka är en del av långhusets mittkolonn som togs bort 1838. På muren närmast grindstolparna ligger delar av altarskivor. Foto ES 2019.

Den södra ingången fotograferad från norr. En grind i svartmålat smidesjärn omges av halvcirkelformade stolpar vilka är en del av långhusets mittkolonn som togs bort 1838. På muren närmast grindstolparna ligger delar av altarskivor. Foto ES 2019.

Del av altarskiva vid den södra ingången. Foto ES 2020.

Del av altarskiva vid den östra ingången från prästgården. Foto Lisa Johansson 2020.

Altarskivans skråkantade sida. Foto Lisa Johansson 2020.

Reliktgömma i altarskivan. Foto Lisa Johansson 2020.

Den västra ingången till den yngre kyrkogården. En grind i svartmålat smidesjärn flankeras av halvcirkelformade stolpar i cement. Foto ES 2019.

Den västra ingången till den äldre kyrkogården. En grind i svartmålat smidesjärn flankeras av halvcirkelformade stolpar i cement. Foto ES 2019.

Den norra ingången till den yngre kyrkogården. En grind i svartmålat smidesjärn flankeras av fyrkantiga stolpar av murad kalksten. Foto ES 2019.

En grusad gång leder fram till sydportalen. Foto ES 2019.

Grusade gångar norr om kyrkan. Foto ES 2019.

Gångsystem med grusade gångar i den yngre kyrkogården. Foto ES 2019.

Sockenmagasinet, byggt ca 1820. Foto ES 2019.

Rektangulär gravhäll med ett avslaget hörn. Omnämns i 1830 års inventering. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull. Den finns med i inventarieförteckningen med inv.nr 182. Omnämns i 1830-års inventering. Foto ES 2020.

Den sydöstra delen av kyrkogården. I bakgrunden syns den tidigare skolan. Foto ES 2019.

Den sydvästra delen av kyrkogården. Foto ES 2020.

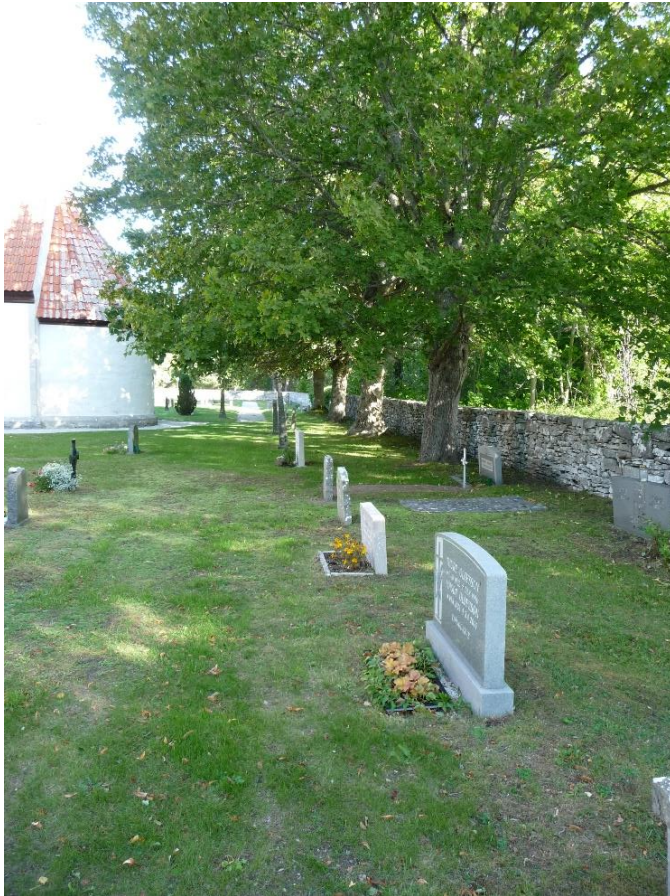
Den södra delen av kyrkogården.
Häckar av spirea avgränsar
gravkvarter. Foto ES 2019.

Askgravlund anlagd 2017 i
den södra delen av
kyrkogården. Foto ES 2019.

Den sydöstra delen av
kyrkogården. Foto ES 2019.

Den östra delen av kyrkogården.
Foto ES 2019.

Den yngre kyrkogården, anlagd 1929-30. Mot landsvägen växer en rad formklippta naverlönar. Foto ES 2019.

Den yngre kyrkogården, östra delen.
Foto ES 2019.

Den yngre kyrkogården. Foto ES 2019.

Basen till kyrkans tidigare mittkolonn, sedan 2019 placerad i askgravlunden. Foto ES 2020.

Gravhäll från 1200-talet vid sockenmagasinet. Texten lyder "Alrik lät göra stenen över sin dotter. Gud vare hennes själ nådig." Utpekad som kulturhistoriskt värdefull. Foto ES 2019.

Gravvård från 1900-talet. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull på grund av sin traditionella utformning. Foto ES 2020.

Gravvården till vänster: stående gravvård i svart granit från 1914. Är utpekad som kulturhistoriskt värdefull på grund av att den är tidstypisk. Foto ES 2020.

Äldre gravvårdar i den sydöstra delen av kyrkogården. Den vänstra gravvården utgörs av gråaktig kalksten på sockel från 1905. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom förekomsten av en murgrönekulle. Foto ES 2020.

Kyrkobyggnaden

Kyrkans huvuddrag

Sproge kyrka består av kor med absid, långhus och ett högt och spetsigt torn i väster. Tornet har ljudgluggar i flera våningar och en huv som vilar på murade gavlar, vilket på ett tydligt sätt exponerar kyrkan mot vägen och gör den till ett landmärke. Alla murade delar är medeltida, kor och långhus från 1200-talets andra fjärdedel och tornet från omkring 1300, men kyrkan präglas samtidigt av en för gotländska kyrkor ovanligt genomgripande omvandling vid 1800-talets mitt. Det mäktiga tornets gotiska drag står i stilmässig kontrast till kyrkans i övrigt romanska drag med inslag av 1800-talets nyklassicism, men trots detta bildar anläggningen en proportionsmässigt sammanhängande helhet.

Exteriör från sydöst, snett ovanifrån. Foto Pär Malmros, Visby stift, 2019.

Exteriör från sydöst. Foto JL 2020.

Exteriör från nordöst. Foto JL 2020.

Byggnadshistorik

Sproge hör till de gotländska kyrkor som har delar bevarade från en äldre träkyrka på platsen. De tillvaratogs 1965 från kyrkans golv och andra delar av byggnaden där de hade återanvänts. Ett 50-tal trästycken återfanns, de flesta bearbetade för sina nya funktioner. De flesta inköptes av Gotlands Museum, några stycken behöll kyrkan. Träkyrkans konstruktion är inte känd. Det har antagits att den varit byggd i skiftesverk, men det kan inte uteslutas att den varit en stavkyrka en i likhet med de övriga träkyrkor på Gotland där tekniken är känd. Utifrån resterna samt jämförelser med bevarade delar av Hemse stavkyrka kan slutas att träkyrkan bestod av ett långhus och smalare och lägre kor. Sannolikt byggdes den under början av 1100-talet.

Träkyrkan stod förmodligen kvar när den nuvarande stenkyrkans murar byggdes, innan den togs ner och dess delar användes som golv i stenkyrkan. Långhuset, koret och absiden uppfördes i ett sammanhang årtiondena före 1200-talets mitt. Det skilde sig på olika sätt från dess nuvarande utseende. Alla dess nuvarande fönster tillkom 1839–40. Det gäller även långhusportalen, vars omfattning dock utgörs av långhusets tidigare portal, som var placerad något längre åt väster och var smalare. Koret hade en portal, placerad rakt under nuvarande fönstret, där läget ännu går att skönja. Kor och långhus hade sannolikt var sitt mindre fönster åt söder. Invändigt hade långhuset en mittkolonn som bar upp fyra valv, med all sannolikhet kryssvalv av liknande slag som det över koret. Delar av kolonnens skaft, bas och kapitäl finns bevarade på kyrkogården. Avtryck på murarna av valvens sköldbågar tyder på att valven var placerade ovanlig lågt och att kolonnen måste ha varit ovanligt kort. Triumfbågen är rundbågig, men ovanligt bred, vilket talar för att den sannolikt inte följer den ursprungliga formen utan är vidgad.

Västtornet uppfördes omkring år 1300 utfördes det inte bara i annan stil än den romanska kyrkan utan sannolikt även resigare genom sina murade gavelrösten och ljudgluggar i tre våningar över varandra. Tornet ger en monumental resning åt kyrkan. Det är med sina 42 meter inte är så stort i förhållande till de övriga gotländska kyrktornen men är anpassat till den romanska kyrkans storlek. Tornportalen, som blev kyrkans största, vändes mot norr och i väster placerades ett fönster som var högre och större än det nuvarande rundfönstret. Troligen tillkom tornbågen vid denna tid. Enligt Carl Georg Brunius beskrivning från 1860-talets början var den då spetsbågig. Möjligen byggdes de västra valvkapporna om för att ge utrymme för bågen.

Vid 1500-talets början försågs kyrkorummet med kalkmålningar som är bevarade i fragment. Ytterligare målad dekor tillkom på 1600- och 1700-talet i form av akantusrankor, inskrifter och målade draperier. Av en teckning av kyrkan i *Analecta Gothlandensia*, sannolikt från 1726, framgår att korportalen liknade långhusportalen och att långhus, kor och absid då hade var sitt rektangulärt fönster mot söder, vilket visar att de sannolikt inte hade behållit sin medeltida form. Som så många andra gotländska kyrkor förnyades inredningen vid 1600-talets slut och 1700-talets början. 1669 till kom altarpuppen, 1692 en nu försvunnen predikstol och 1703 inreddes en sakristia bakom en skärmvägg i koret, förnyad 1756. Ringkammarens västra del kunde avskiljas med hjälp av en brädvägg 1751 till förvaringsrum.

Tornhuven genomgick en större reparation eller nybyggnad 1686. Hundra år senare var den i behov av reparationer. Ett förslag till en större ombyggnad utfördes av arkitekten Thure Wennberg vid Överintendentsämbetet 1780. Det utfördes dock inte och istället reparerades den befintliga huven 1783–84 varvid också tornmurarna förstärktes. Ny genomgripande reparation vidtogs 1832. År 1827 började faltaken på kyrkans övriga delar ersättas med tegeltak. Jöran

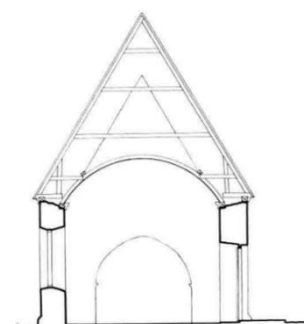
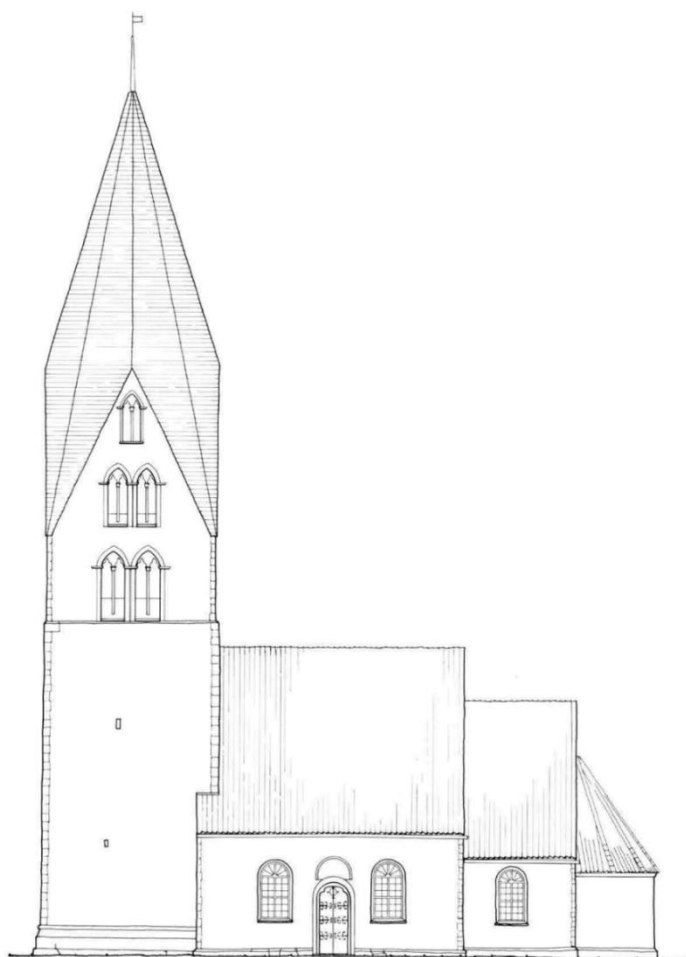
Wallins och C. G. Hilfelings beskrivningar från 1700-talets mitt och 1800-talets början omtalar kyrkan som liten och något mörk, men vacker.

År 1839–40 genomgick kyrkan en omfattande renovering. Främst berörde den långhuset, vars kolonn och murade valv revs och ersattes av ett flackt trätunnvalv. Långhusets och korets portaler sattes igen och en ny och större ingång togs upp mitt på sydfasaden, med återanvändning av långhusportalens omfattning. Planen var ursprungligen att flytta hit portalen från tornet. De gamla fönstren på långhusets och korets södra sida ersattes av nya och betydligt större. Absiden fick ett rundfönster i öster, kanske ersättande ett ursprungligt, men mindre, och ett likadant sattes i tornet, istället för dess tidigare, spetbågiga. De två fönstren på långhusets norra sida togs upp några år senare, 1844. Yttertakets behöll sin profil, men långhusets östra gavelröste togs ner och murades upp igen. Takstolen byggdes om och profilerade lister av trä placerades längs takfoten. Långhusets bänkinredning byggdes om och försågs med mittgång istället för två sidogångar. Altaret flyttades åt väster och en putsad brädvägg avskilde absiden till sakristia. Magasinsväggen i ringkammaren togs bort och en läktare eller ett podium byggdes för kören i ringkammarens västra del. Predikstolen ersattes av en ny med uppgång genom muren och rummets målningar kalkades över. Förändringarna skedde på tillskyndan av kyrkoherde Pehr Wallgren och med Per Gottberg som byggmästare. Wallgren hade just inlett en motsvarande omvandling av Eksta kyrka, men till skillnad från i Eksta var förändringarna inte orsakade av kyrkans dåliga skick utan för att skapa ett ljusare, mer funktionsdugligt och av samtida estetiska ideal präglad kyrkorum. Förebilder för både omvandlingens genomförande och resultat går att finna i samtida förändringar i till exempel Östergötland och Värmland, där Wallgren hade sin bakgrund. Idealet var tidens ljusa och nyklassicistiskt präglade kyrkorum med stora fönster, flacka vitlimmade innertak, ett sammanhängande och överblickbart rum med tydlig axialitet samt en genomgående symmetri. Till symmetrin hör att sakristian placerades rakt i öster, i detta fall i absiden, vilket varit mycket vanligt under 1800-talet i inte minst skånska romanska kyrkor, samt fönster placerade mitt emot varandra och en symmetriskt grupperad sydfasad med centralt placerad portal. En inskriftstavla ovanför huvudingången, vilken berättar om kyrkans tillkomstid, var också kännetecknande för tiden. Den yttre renoveringen var fullföljd 1848.

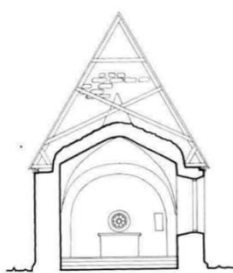
1892 genomfördes en restaurering varvid den nygotiska orgeln anskaffades och placerades i väster. I mittgången inlades cementgolv. Möjligen skedde fler förändringar. Enligt Brunius beskrivning från början av 1860-talet var triumfbågen ”lägspetsig och ansenligt bred men föga hög” medan tornbågen var ”spetsig”. Triumfbågen och tornbågen har samma mått och stämmer till proportionerna väl överens med absidens tribunbåge. Bågarnas anfangsstenars olika form och att de sträcker sig högre än läget för valvet enligt avtryck i norra muren och långhusets sydvästra hörn talar dock mot att de är samtida. Brunius nämner altartavlan från 1600-talet men inte triumfkrucifixet, som borde ha tilltalat hans intresse för medeltiden betydligt mer, vilket kan tala för att det fick sin nuvarande plats efter hans besök, rimligen 1892 när det genomgick en restaurering och uppmålning.

En kamin ställdes år 1900 i långhusets sydöstra hörn. 1934 tillkom en murad skorsten och en rökkanal inhöggs i långhusets östgavel. Vid en inre ommålning 1938 revs väggen mot sakristian i absiden och ersattes av en skärmvägg. En yttre restaurering efter förslag av länssarkitekt Olle Karth 1950 följdes av en inre restaurering 1964–65. Vid kyrkorummets ommålning togs rester av medeltida kalkmålningar fram och i långhusets tunnvalv synliggjordes trävirket under en tunn lasering. Skärmväggen bakom altaret minskades betydligt. Av predikstolen behölls endast korgen, som placerades lågt varvid trappan genom muren sattes igen. Bänkinredningen byggdes om och

målades i anslutning till dess bevarade delar av 1700-talets bänkinredning. Ringkammarens golv, som bildat podium under orgeln, sänktes. Restaureringen präglades av en vilja att dämpa rummets nyklassicistiska karaktär genom att ändra takets färgsättning och lyfta fram bänkinredningens äldre dekor. En yttre restaurering utfördes 1995 under ledning av arkitekt Jan Utas. Vid en inre och yttre restaurering 2020 återfick långhusets innertak sin ljusa färgsättning och återstoden av sakristians skärmvägg avlägsnades.

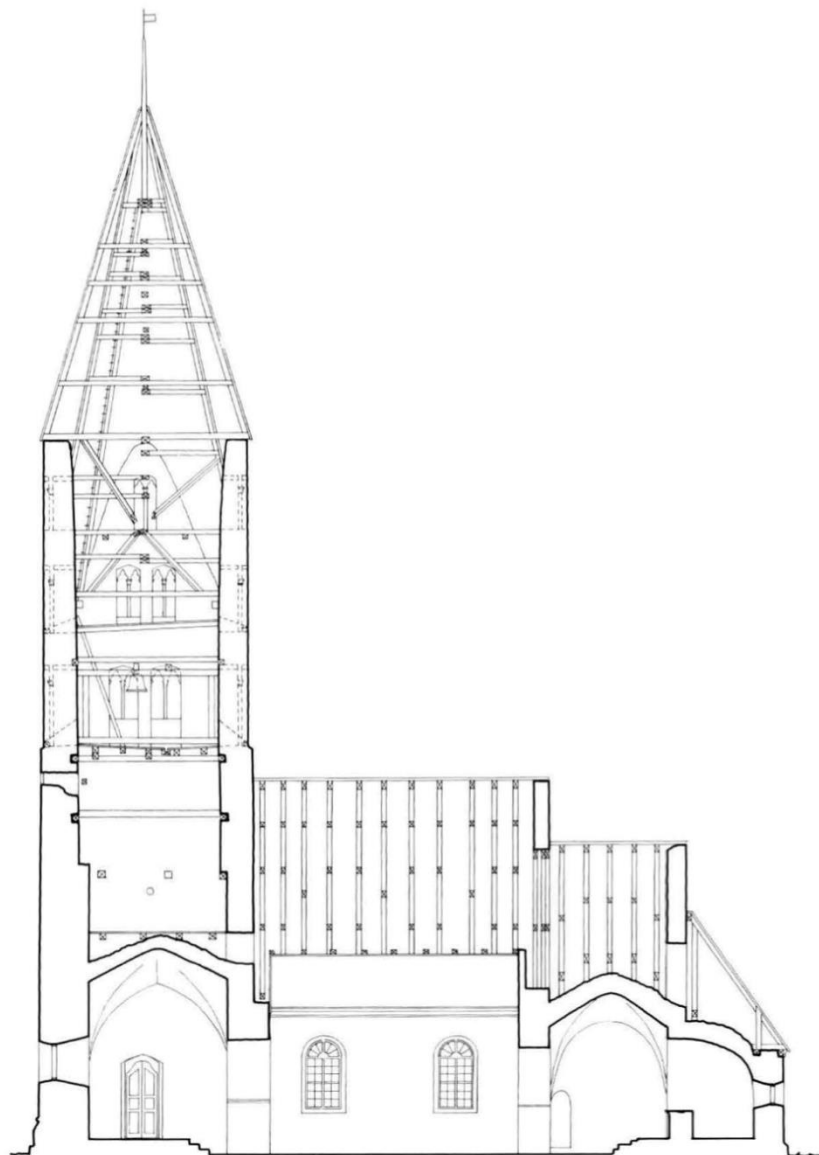

SKÄRNING B-B.

SKÄRNING C-C.

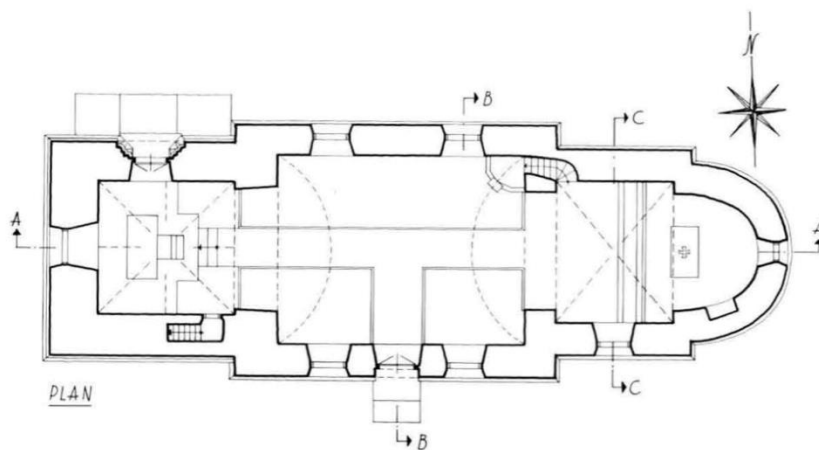
Fasad mot söder och tvärsektioner genom långhuset och koret mot öster. Uppmätning John Söderberg 1943 (sektioner) och Gunnar Wirén 1981 (fasad). Efter Sveriges Kyrkor, Gotland VIII:2, volym 191.

SKÄRNING A-A.

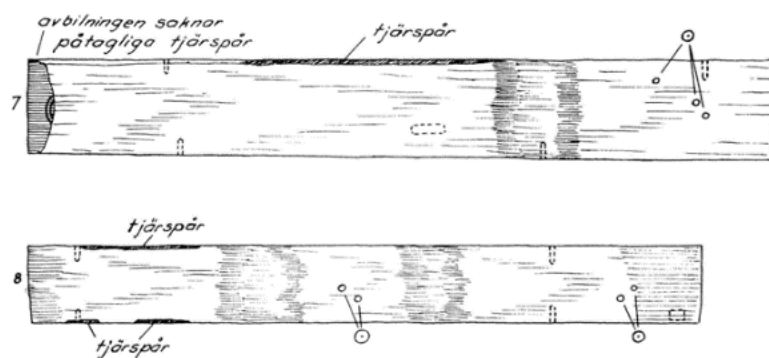
10 km 0 1 2 3 4 5 10 15 20 25 km

10 km 0 1 2 3 4 5 10 15 20 25 km

PLAN

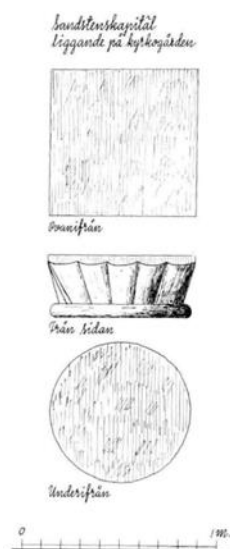
Sektion mot norr och plan. Murtrappan till predikstolen har senare satts igen, golvet i ringkammaren sänks och ytterligare en nisch återöppnats i absiden. Uppmätning John Söderberg 1943. Efter Sveriges Kyrkor, Gotland VIII:2, volym

Delar av den äldre träkyrkan, troligen från 1100-talets förra hälft. Återanvända som golv vid 1200-talets förra hälft. Löstagna 1965, nu i Gotlands Museum. Uppmätning Gustaf Trotzic och Evert Fahlander 1965. Efter Sveriges Kyrkor, Gotland VIII:2, volym 191. Till höger bevarad del i magasinet. Foto JL 2020.

Urval av träkyrkans bevarade väggplankor i en tidigare uppställning i Gotlands Fornsal. Rekonstruktionen utformad i skiftesverksteknik. Bänken kommer från annan gotländsk kyrka. Foto Raymond Hejdström. Gotlands Museums arkiv. Till höger detalj. Foto Bo Göran Kristoffersson, Visby stift, 2002-05.

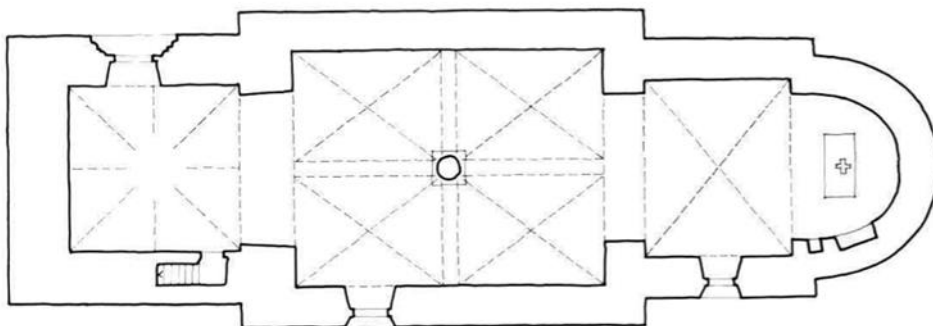

Bevarade delar av den 1839–40 rivna kolonnen. Uppmätning John Söderberg 1943. Sveriges Kyrkor, Gotland VIII:2, volym 191. Foto JL 2019-2020.

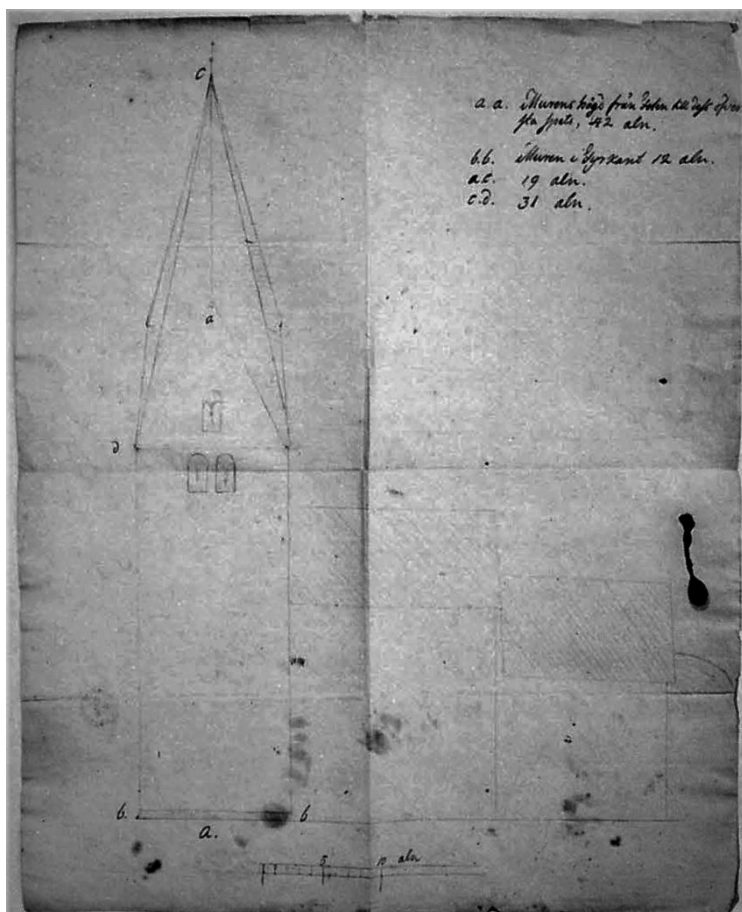

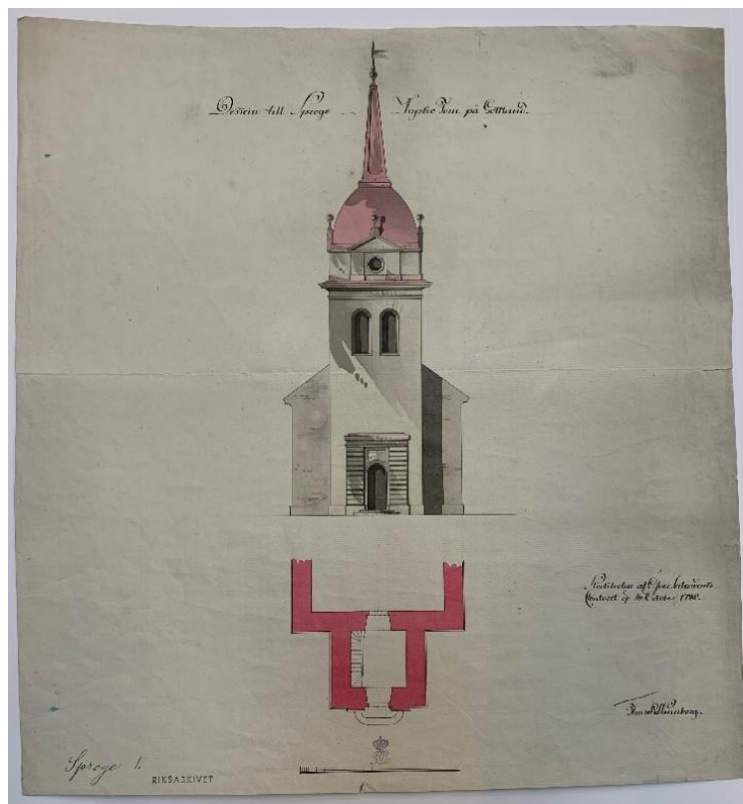
Exteriör från söder före 1839-40 års förändringar. Kyrkan täcktes av trätak och fönstren var rektangulära. Skrafferade partier anger större eller mindre språng i muren. Teckning av Johannes Pihl (?) ca 1726-30 för *Analecta Gothlandensia*. Efter Svensson 2008.

Kyrkans plan före 1839-40. Fönster och annan inredning än högaltaret ej markerade. Möjligen var den ursprungliga triumfbågen smalare. Rekonstruktion Erland Lagerlöf och Gunnar Wirén 1982. Efter *Sveriges Kyrkor, Gotland VIII:2*, volym 191.

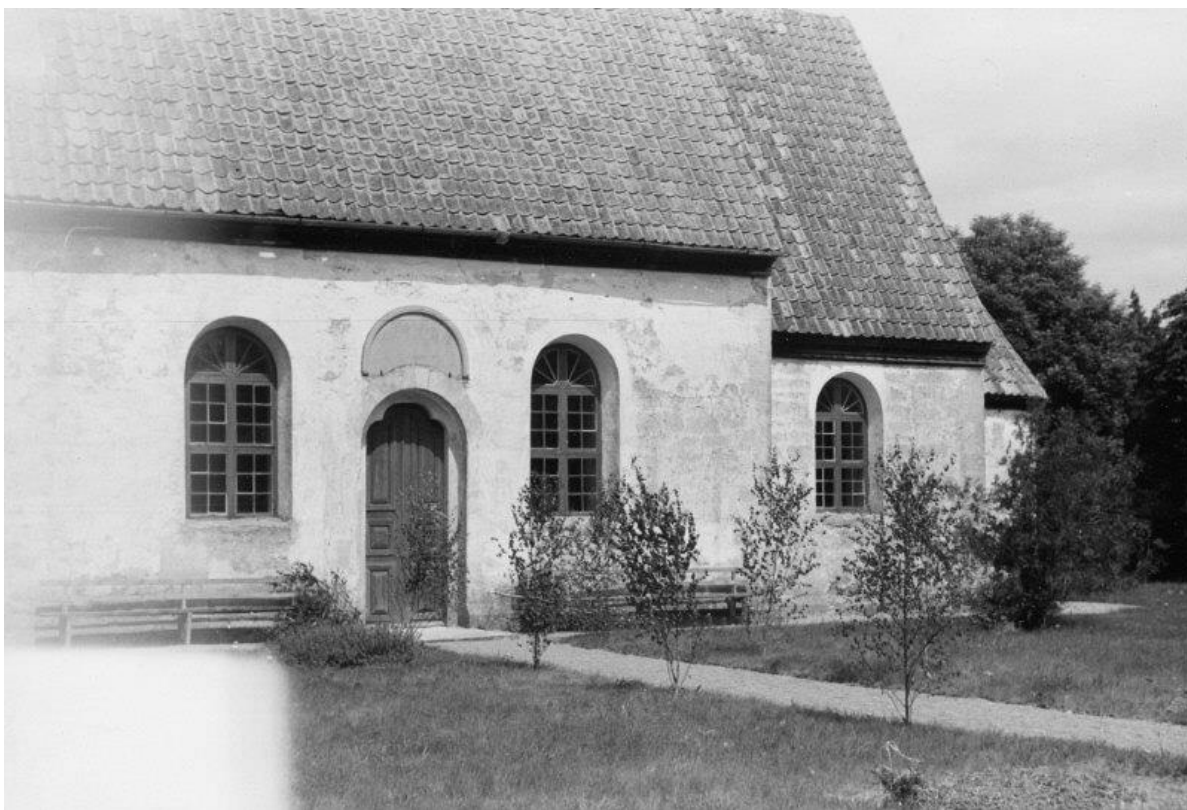
Kyrkans fasad mot söder.
Uppmätning 1780, utförd som
underlag för förslag till nytt
tornkrön. Efter Sveriges Kyrkor,
Gotland VIII:2, volym 191.

Förslag till nytt tornkrön, ej utförd.
Ritning av Thure Wennberg,
Överintendentsämbetet, 1780.
Ritning i Överintendentsämbetets
arkiv, Riksarkivet, Kyrkliga
byggnader, ritning S 196:2

Exteriör från söder vid sekelskiftet 1900. Tornet saknade puts och översta ljudluggen åt söder var igenmurad. Foto J. W. Hamner 1898, Gotland Museums arkiv, och Einar Erics 1916. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Långhus, kor och absid från söder. Fönstren har mörka snickerier och dörrarna har speglar. Foto Bertil Berthelson 1946. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Exteriör från sydväst före den yttre restaureringen 1950. Foto Gustav Sundén 1926. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Absiden sedd från sydöst före den yttre restaureringen 1950, med tegeltak från 1800-talets förra hälft. Foto i RAÄ, Kulturmiljöbild.

Absiden sedd från öster. Foto JL 2020.

Nulägesbeskrivning

Exteriör

Kyrkan har vitputsade fasader med inslag av huggen sten i socklar, hörnkedjor, omfattningar kring portaler och ljudgluggar samt i minnestavlan över sydportalen. På taken ligger tegel, det nuvarande utbytt 1952, och på tornhuven träpanel. Den norra portalen är medeltida och den södra portalen från 1839-40 är formad av delarna i den medeltida långhusportalen. Alla fönster fick sin nuvarande runda eller rundbågiga form i mitten av 1800-talet. Ljudgluggarna är medeltida, men försedda med fyrkantiga pelare av trä på 1800-talet. Den översta ljudgluggen i söder var tidigare igenmurad men återöppnades 1950.

Tornets östra sida. Ljudgluggarnas pelare av trä, sannolikt från 1600- eller 1700-talet. Foto ES 2020.

Detalj av kyrkans exteriör från sydväst. Foto JL 2020.

Absidens, korets och långhusets socklar, sett från nordöst. Foto JL 2020

Till vänster: Mötet mellan långhusets och tornets socklar sett från nordväst. Foto JL 2020.

Till höger: Tornets västra sockel med tydligt framskjutande grundsula sedd från norr. Foto ES 2020.

Långhusetets sydportal. Den medeltida omfattningen flyttad från den ursprungliga sydportalen och vidgad. Inskriftstavla från 1839-40. Dörrens panel och beslag från 1965. Foto ES 2020.

Långhusets portal och fönster. Foto JL 2020.

Kyrkans norra fasad, sedd från nordöst. Långhusets norra fönster togs upp 1844, första några år efter fönstren i söder. Foto JL 2020.

Korets sydfasad. Lagningen i sockeln visar läget för den tidigare korportalen, igensatt 1839-40. Den insatta stenen, se bilden nedan, utgörs av fönsterbänken från det tidigare korfönstret eller västfönstret. Foto JL 2020.

Tornets nordportal. Foto JL 2020.

Nordportalens form 1840-1950. Dörrarna förändrade till nuvarande form 1965.
Kapitälerna på trappan sannolikt från ljudgluggar. Foto Einar Erics 1916. RAA,
Kulturmiljöbild. Detalj av kapitälerna. Foto Bo Göran Kristoffersson, Visby stift, 2002-05.

Interiör

Kyrkan karakteriseras av det öppna rummet i långhuset med sitt högt placerade tunnvalv av trä och stora, symmetriskt placerade fönster. Till detta ansluter det betydligt lägre koret och ringkammaren, som domineras av orgeln. Båda öppnar sig med lika stora rundbågar, men med olika profilering på anfangslisten vilket talar för att de inte är samtida, och har murade kryssvalv med synliga spår av brädor från valvslagningen. Triumfkrucifixet, altarpopsatsen och bänkarnas akantusrankor bryter av i det annars bildfattiga rummet. Kyrkans murverk präglas av relativt grova former snarare än eleganta detaljer. Utrymmet bakom altartavlan fungerar som enkel sakristia, medan ringkammarens västra del bakom orgeln fungerar som teknikutrymme. Utöver målade invigningskors på kyrkans innermurar finns på putsen i ringkammaren ristningar, bland annat av skepp.

Uppgången till torn och vind sker genom en trappa inne i södra muren, med mynning ett stycke in i den västra muren. Tornet har i dag tre våningar, men spår av två bjälklag i den första övervåningen visar att våningarna tidigare varit fler. Valvet över ringkammaren täcks av ett trögolv. Ett här förvarat träföremål utgör troligen en tidigare sturk, träfodringen av ett hål för klockrep genom valvet. Tornets översta våning nås via trätrappor. Den utgör klockvåning och har ljudgluggar i tre våningar över varandra och är öppen hela vägen upp till huvs topp. Klockan hänger i en klockstolskonstruktion som möjligen kan motsvara den ursprungliga. Utgången till kyrkvinden utgörs av en smal triangulär passage i muren mellan torn och långhus, i vilken långhusets västra gavel ingår. Långhuset trätunnvalv vilar i väster på en brädvägg, ett kort stycke från den murade västgaveln. Åt öster utgörs motsvarande parti av en tunn mur ett kort stycke innanför långhusets östra gavel från 1839-40, vilken helt vilar på korets västligaste takstolar och medger en bred passage. Takstolarna utgörs troligen huvudsakligen av delar från 1761, ett årtal som påträffats på långhusets takstol, och 1839-40.

Interiör mot öster. Foto JL 2020.

Interiör mot öster före restaureringen 2020. Innertakets färgsättning härrör från 1964. Platsen för den samtidigt igensatta tidigare uppgången från 1839-40 till predikstolen genom muren synligt. Foto JL 2020.

Interiör mot öster före restaureringen 2020. Foto JL 2020.

Interiör mot väster efter och före restaureringen 2020. Foto JL 2020.

Interiör av koret mot väster och mot öster. Foto JL 2020.

Till vänster: Avtryck av vägg som avskärmat sakristian i absiden samt förankring för väggen. Foto JL 2020. Till höger: Del av skärmvägg från 1839-40, ombyggd 1938 och 1964. Foto JL 2020.

Till vänster: Absiden med sakristia bakom altaret. Till höger: Absidens rundfönster från 1839-40 inifrån sakristian. Foto JL 2020.

Till vänster: Korets södra sida med fönster från 1839-40 och spår av den igensatta korportalen. Foto JL 2020. Till höger: Korets valv, sett mot sydväst. Foto JL 2020

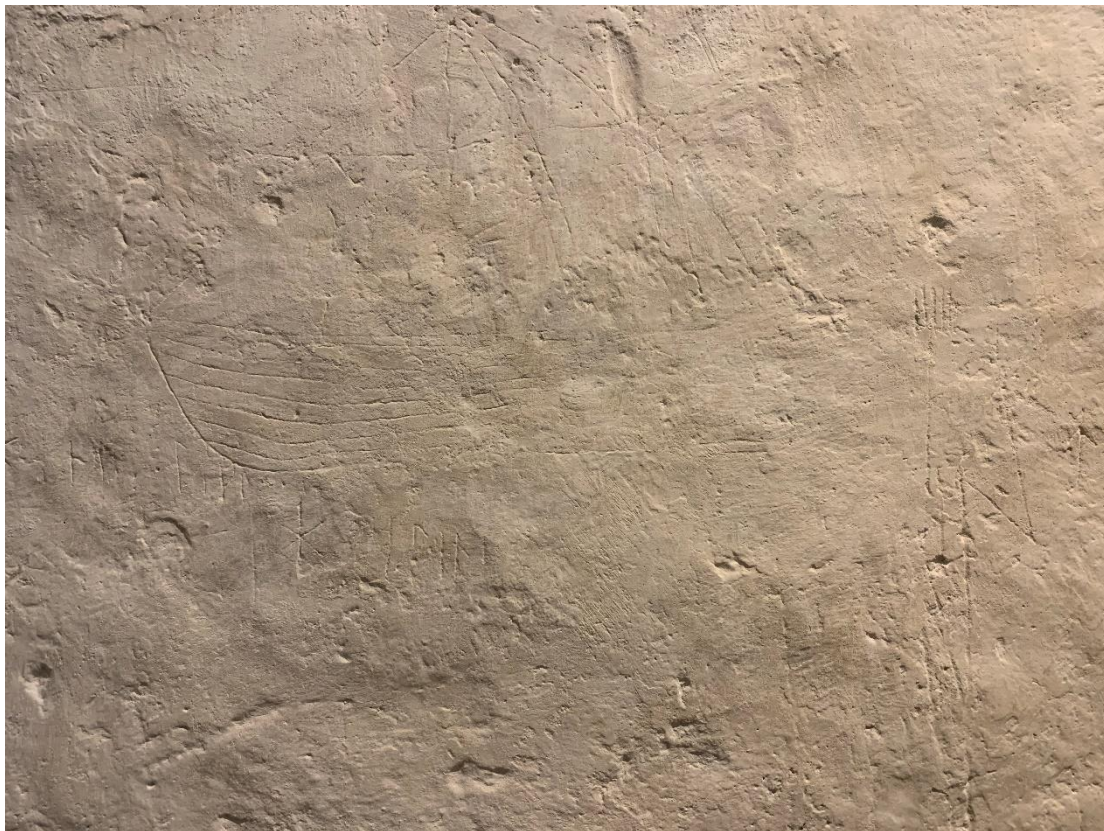
Korets norra mur, sedd från söder. Foto ES 2020. Platsen för murtrappan till predikstolen, upptagen 1839-40 och igensatt 1964, synlig som ljusare fält till höger i bild.

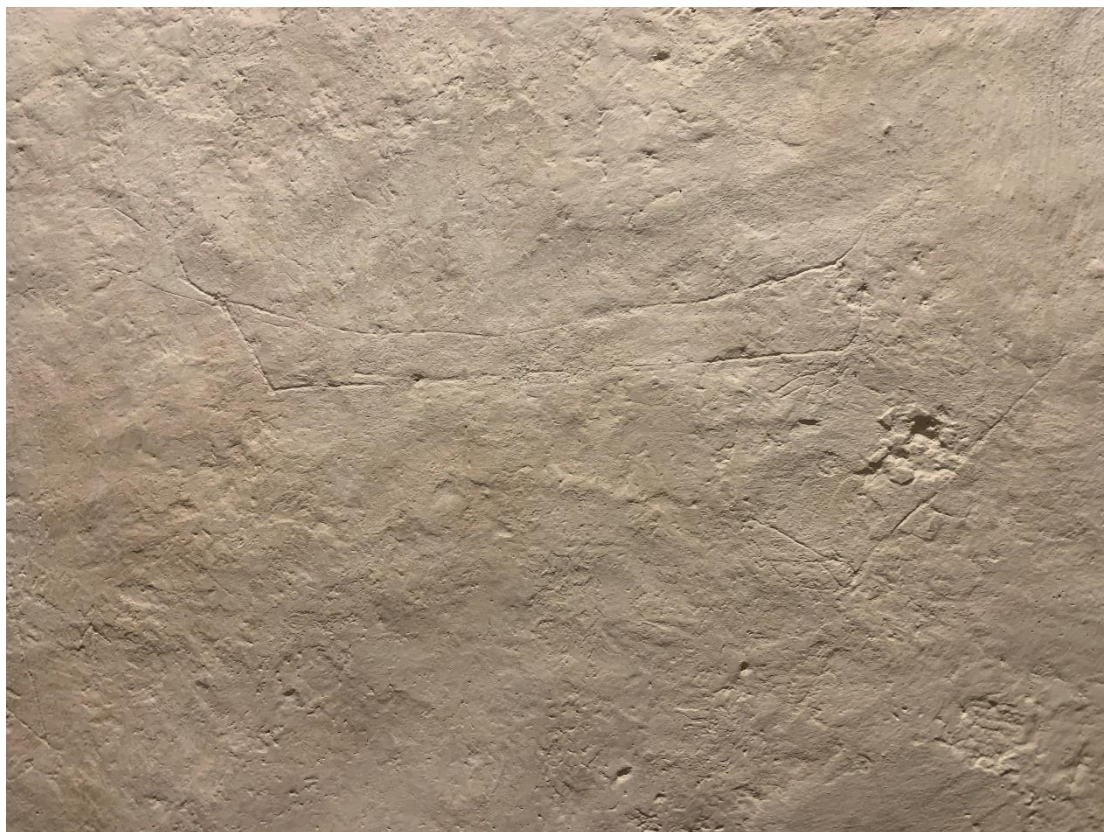
Ringkammarens valv och mur över tornbågen. Norr nedåt. Foto ES respektive JL 2020.

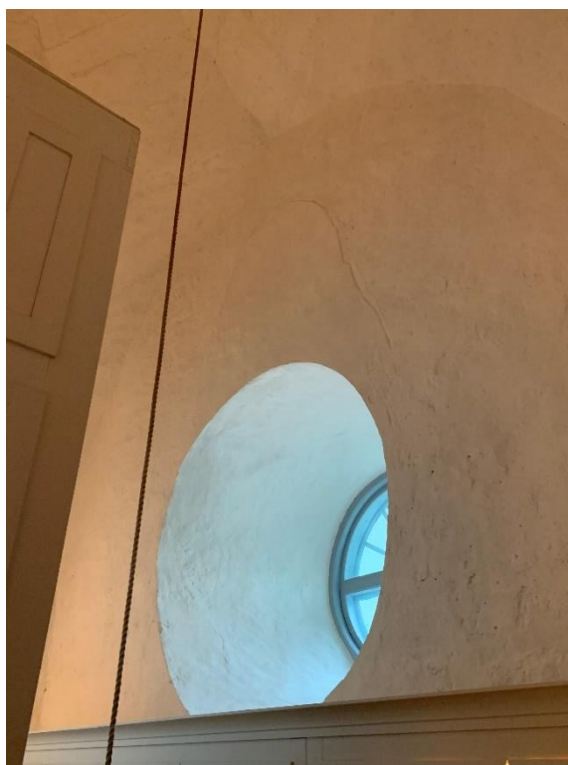
Murpartiet ovanför tornbågen sett från väster. Spår antyder att tornbågen delvis kan vara ommurad. Brunius uppger omkring. 1860 att den var spetsbågig. Foto JL 2020.

Ristningar på ringkammarens södra mur. Foto JL 2020

Ristningar på ringkammarens södra mur. Foto JL 2020.

Skåpinredning från 2020 bakom orgeln samt rundfönstret i tornets västra mur. Över fönstret spår av det 1839–40 igensatta medeltida fönstrets spetsbågiga smyg. Foto JL 2020.

Uppgång till tornet i ringkammararens sydöstra hörn. Foto JL respektive ES 2020.

Till vänster: Murtrappan i tornets södra mur, sedd uppifrån mot öster. Till höger: Ljusglugg i tornets västra mur till murtrappan. Foto JL 2020.

Till vänster: Tornets första övervåning mot väster. Trappans mynning i västra muren. Foto ES 2020. Till höger: Tornets första övervåning mot nordöst med långhusets västgavel till vänster och bjälkar från tidigare våningsindelning. Foto JL 2020.

Ljusglugg åt söder i tornets första övervåning samt tidigare vindflöjel. Foto JL 2020.

Till höger: Löst träföremål, sannolikt träskoning av linhållet genom valvet. Till vänster: Bjälklag och ljuglugg till en mellanvåning i tornet under klockvåningen, sedd mot nordväst. Foto JL 2020.

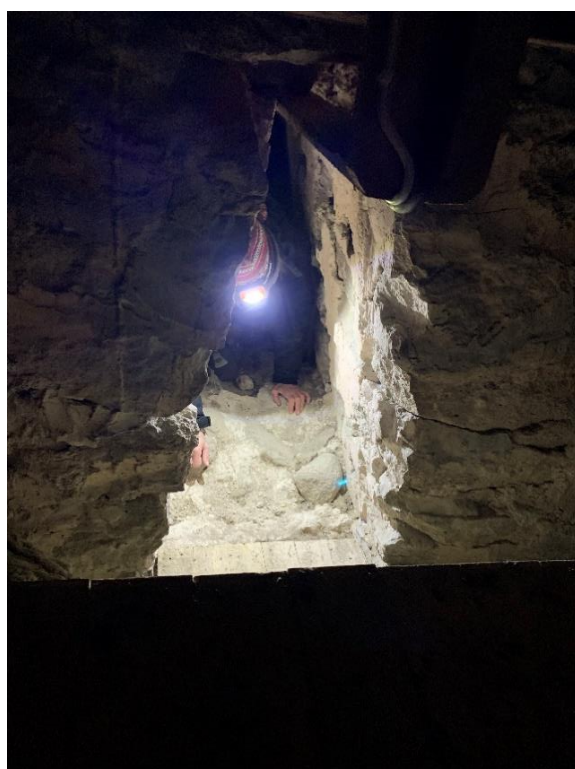
Till vänster: Klockvåningen mot nordöst. Till höger Klockvåningen mot norr. Foto JL 2020.

Till vänster: Klockan från 1200-talets förra hälft. Foto ES 2020. Till höger: Tornets översta våning i höjd med gavelröstena. Foto JL 2020.

Torrhuvens konstruktion. Foto ES 2020.

Till vänster: Långhusets västra gavel sedd mot sydväst från långhusvinden. Till höger. Passage från tornet till långhusvinden, sedd från öster. Foto JL 2020.

Till vänster: Schakt mellan muren i långhusets västra gavel och det välvda innertaket, sett mot söder. Till höger: Långhusets takstol, sedd mot nordöst. Foto JL 2020.

Till vänster: Öppning mellan långhusvinden och korvinden, sedd från väster. Till höger: Öppning mellan korvinden och absidens vind, sedd från öster. Foto JL 2020.

Till vänster: Panel i öppningen mellan korets och absidens vindar, södra sidan. Troligen från korets byggnadstid. Till höger: Absidens vind sedd mot söder med igensatt träskonad öppning. Foto JL 2020.

Inredning och inventarier

Altarbordet med medeltida altarskiva uppmurades 1839-40 något väster om det medeltida för att ge plats åt sakristian. Altaruppsatsen i sandsten, målad av Johan Bartsch d.y. 1669. Altarskranket från 1839-40, målat 1965. Två nischer finns i absidens södra sida, den ena med en piscina (nygjord 1965) och den andra med dörrar från 1200-talets andra fjärdedel, något omflyttade. Predikstolen i valnöt från 1842, ursprungligen avsedd för Eksta, förenklades 1965 varvid predikstolstrappan genom muren sattes igen, ljudtaket avlägsnades och korgen sänktes. Bänkinredningen formades 1839-40, delvis av de gamla bänkkvarteren. Nuvarande färgsättning från 1965 återgår på bevarade äldre spår.

Altaranordningen. Foto JL 2020.

Altarpupsats i sandsten, 1669. Foto Bo Göran Kristoffersson, Visby stift, 2002-05.

Detalj av altarpupsatsens mittparti, sett från sidan och frontalt. Foto JL 2020.

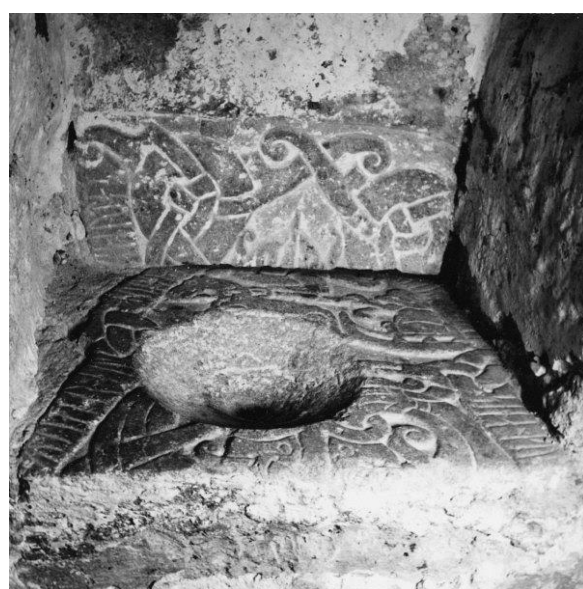
Det medeltida altaret. Foto Bo Göran Kristoffersson, Visby stift, 2002–05. Till höger bekännelsepall från 1730. Foto JL 2020.

Väggsåp på absidens södra sida. Dörrar från 1200-talets andra fjärdedel. Foto JL 2020.

Till vänster: Väggsåpet öppet. Foto Bo Göran Kristoffersson, Visby stift, 2002-05. Till höger: Sten i absiden golv med urskälning, rännor och uttömningshål. Foto JL 2020.

Till vänster: Nisch med piscina i muren på absidens södra sida. Medeltida, återöppnad 1965 efter att ha varit igenmurad. Foto JL 2020. Till höger: Nischen innan den bildsten som använts i nischen togs ut och ersattes av nyhuggna kalkstensblock. Foto Erik Olsson 1965. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Till vänster: Predikstol i valnöt från 1842, ombyggd 1965. Foto JL 2020. Till höger: Predikstolens tidigare utformning. Utförd av J. W. Lindström i Klintehamn efter ritning av Fredrik Blom till en ej utförd predikstol för Eksta kyrka. Foto Erik Olsson 1965. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Till vänster: Predikstolen bokställ. Foto Bo Göran Kristoffersson, Visby stift, 2002–05. Till höger: Det magasinerade ljudtaket och andra lösa delar från predikstolen. Foto JL 2020.

Inventarier

Det medeltida triumfkrucifixet från 1300-talets förra hälft på muren ovanför triumfbågen fick nuvarande färgsättning 1965 utifrån äldre men ej ursprungliga färgspår. Dopfunten av sandsten är från 1600-talets mitt. En ljuskrona av trä utgör en av fyra som är bevarade från renoveringen 1839-40. Ett par lösa arkitekturfragment är bevarade, bland annat delar av den rivna mittkolonnen från långhuset och kapitäl som troligen härrör från tornets ljudgluggar. En bildsten, uppsatt i ringkammaren, avbildar en hästdragen slädåkare och berättar i runinskrift att den rests över Gunheid (?). Uttagen 1965 från nisch i absiden där den använts som piscina. Minnestavlor på kyrkans murar berättar om förändringarna 1839-40 och om en brittisk soldat som 1943 begravdes på kyrkogården. Orgeln från 1892 har en fasad ritad av arkitekten Fredrik Lilljekvist. Klockan i tornet kan dateras till 1200-talets förra hälft.

I Gotlands Museum finns sedan 1909 deponerat en skadad madonnabild av ek från 1300-talets början och en gravhäll från 1100-talets senare hälft, enligt runinskrift gjord av Sigráf. De väggplankor och andra delar av den tidigare träkyrkan, vilka togs ur kyrkans golv 1965, såldes till Gotlands Museum. Några delar finns ännu i kyrkans ägo.

Triumfkrucifix från 1300-talets förra hälft med senare bemålning samt bevarat fragment, sannolikt av dess tidigare ring. Foto JL 2020 resp., till höger och nedan, Bo Göran Kristoffersson, Visby stift, 2002-05.

Till vänster: Dopfund i sandsten från 1600-talets mitt. Foto Bo Göran Kristoffersson, Visby stift, 2002-05. Till höger: Ljuskrona av polerad björk, den enda bevarade av fyra som anskaffades 1840. Foto Bo Göran Kristoffersson, Visby stift, 2002-05.

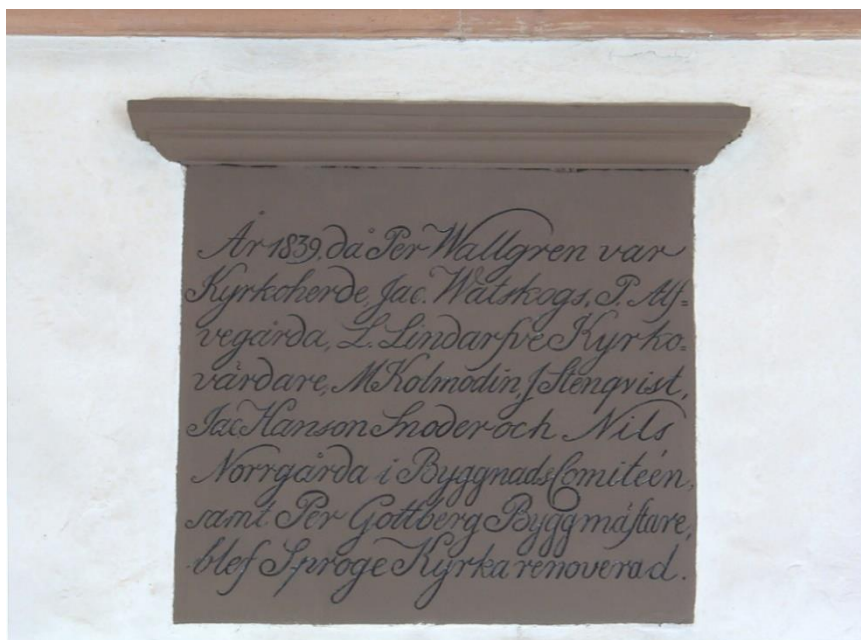
Till vänster: Spegel, inköpt 1840. Foto Bo Göran Kristoffersson, Visby stift, 2002-05. Till höger: Orgel från 1892. Fasaden ritad av Fredrik Lilljekvist, något förenklad 1965. Foto Bo Göran Kristoffersson, Visby stift, 2002-05.

Bildsten med runinskrift, 700–1100, Inskription enligt Gotlands Runinskrifter: ...Rua-r × auk × aupuatr × giarpu × kukbl × yftir × kunaipi----- × sina × kua--ai × nutan Vilket betyder Gairvatr(?) och Audvat gjorde minnesmärke efter Gunheid(?) ... sina ... duglig. Påträffad 1965 som sidor i den då återöppnade piscinanischen i absiden och löstagen. Foto ES 2020.

Gravhällar från 1200-talet i korgolvet. På den s.k. Peststenen till vänster rymdes alla överlevande sockenbor efter pesten 1711-12, enligt traditionen. Foto JL 2020.

Minnestavla över renoveringen 1839–40. Foto Bo Göran Kristoffersson, Visby stift, 2002-05.

Till vänster: Madonnabild från 1300-talets början. Nu i Gotlands Museum. Foto Bo Göran Kristoffersson, Visby stift, 2002-05. Till höger: Tidigmedeltida gravhäll, enligt inskrift huggen av Sigraf. 1844 utplockad ur kyrkans mur, troligen i samband med att nordsidans fönster togs upp. Nu i Gotlands Museum. Foto Bo Göran Kristoffersson, Visby stift, 2002-05.

Huggna arkitekturdetaljer, avlägsnade troligen 1839-40 och inlagda i kyrkogårdsmuren, till vänster möjligen del av tornets medeltida västfönster, till höger troligen skivan till ett medeltida sidoaltare. Foto Bo Göran Kristoffersson, Visby stift, 2002-05.

Restaureringar

Den övergripande renovering som skedde 1839-40 med kompletteringar fram till 1848 utfördes i nyklassicistisk anda. Den kritiserades under 1800-talets senare del för att ha ingripit hårt i den medeltida byggnaden. En inre restaurering genomfördes 1892, främst för att skapa enhetlig färgsättning av inredningen och ge plats för orgeln, vars nygotik egentligen var ett stilbrott mot resten av kyrkorummet. 1938 skedde en inre ommålning varvid väggen till sakristian i absiden revs och ersattes av en skärmvägg i trä, ritad av Erik Lundberg. En yttre restaurering efter förslag av Olle Karth genomfördes 1950. Tornspira och takstolar reparerades, murarna lagades, tornets murar putsades och övriga sågs över, utvändiga snickerier målades varvid fönsterbågarna, som tidigare varit mörka målades vita. 1952 byttes teglet mot nytt. En genomgripande inre restaurering utfördes 1965. Innertakets färg togs bort genom sandblästring, murarna putsades och kalkades varvid rester av kalkmålningar togs fram. Nytt golv lades in varvid de äldre bräderna från träkyrkan togs tillvara. Skärmväggen bakom altaret minskades till en mindre skärm bakom altartavlan. Trappan genom muren till predikstolen sattes igen, varvid man tog tillvara ytterligare delar som hört till träkyrkan och som återanvänts här 1839-40. Predikstolen byggdes om och endast korgen bibehölls. Bänkinredningen målades om utifrån bevarade färgspår och altarskranket nymålades i anslutning till den. Elvärme installerades. Restaureringen präglades av en vilja att med små medel dämpa kyrkorummets 1800-talskaraktär och istället dels lyfta fram inredningens 1700-talsmåleri och genom att exponera trätunnvalvets träådring anknyta både till äldre omålade innertak och till 1900-talets intresse att låta materialets egna mönster utgöra dekor.

De senaste restaureringarna

År 1995 genomfördes en yttre restaurering efter förslag av arkitekt Jan Utas. Murar och puts lagades och avfärgades, tornhuv och takstolar reparerades. 2020 genomfördes en inre och yttre restaurering efter förslag av arkitekt Sven Landahl. Murar och ytor samt inredning och inventarier konserverades. Långhusets innertak, vars träpanel laserades 1965, målades åter vitt. Skåpinredning tillkom längs ringkammarens västra vägg bakom orgeln.

Interiör mot öster mellan restaureringarna 1892 och 1938. Foto omkring 1900. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Interiör mot väster och öster av den 1965 nyrestaurerade kyrkan. Foto Gunnar Svahnström resp. Hans Hemlin. Gotlands Museums arkiv.

Arkeologi

De gotländska kyrkorna erbjuder ett stort mått av arkeologiskt intressanta spår. Det gäller både marken som kyrkan står på och kyrkogården samt ibland även de närmaste omgivningarna. Kyrkorna byggdes ofta på redan etablerade platser och under de nära tusen år en kyrka stått på samma plats har det avsatt lämningar, som kanske inte är lika märkbara som den stående kyrkan men som är värda att uppmärksammas som viktiga kunskapskällor. Det är till exempel spår av tidigare kyrkobyggnader, bevarade trä- eller stenkistor, bildstensfragment, gravklot och gravstenar, men även runristningar och lösa föremål. I föreliggande avsnitt fokuseras på anläggningar under mark och golv. De artefakter som är med i rapporten är sådana som representerar något som kan peka på att det finns okända fornlämningar. I det här fallet är det företrädesvis vikingatida föremål som kan tyda på att det finns gravar kvar från det tidigaste kyrkoskedet.

På den norra sidan av kyrkorna ligger många av de äldsta kristna gravar som vi känner till. Här begravdes framför allt kvinnor under kyrkans tidiga existens i enlighet med ett könssegregerat gravskick. Redan under 1200-talet upphörde i flera fall bruket att använda norra sidan av kyrkogården som begravningsplats. Bruket återupptogs först under 1800- och 1900-talen. När den började användas för begravingar igen påträffades gamla gravar, inte sällan gravar från vikingatiden och den äldsta kristna tiden på Gotland. Ofta hade gravläggningen skett i kläder med spännen och utsmyckningar som hör vikingatidens sista del till. Fynden är mycket intressanta men tyvärr inte så utförligt beforskade som man kan föreställa sig. Det rör sig om föremålsfynd av vikingatida karaktär, av personlig art och som tillhört klädedräkten och med denna fått följa med i graven. Vanliga föremål är pärlor, knivar, kammar och olika typer av smycken relaterade till klädedräkten (Thunmark-Nylén 1995).

Under kyrkornas golv ligger ofta gamla gravar med bevarade trä- eller stenkistor. Något som också noterats särskilt är spår efter äldre kyrkor, träkyrkor i form av syllar, stavkonstruktioner eller sekundäranvända plankor och spår efter stenkyrkor i form av murverksrester under mark och golv. Dock har inte sekundärt inmurade detaljer i den nuvarande kyrkan som fasadstenar eller friser tagits upp i avsnittet om arkeologi, liksom inte heller ännu stående murverk som ingått i en äldre anläggning.

I putsen på kyrkornas väggar påträffas ibland medeltida inskrifter och putsristningar. Ofta har inskrifterna runor, vilket är av stort intresse för kunskapen om runor, eller innehåller graffiti i form av tecknade figurer. Av någon anledning har run- och bildstenar från äldre tider tagits till kyrkan för att införlivas i byggnaden. I kyrkornas byggstenar finns också stenhuggarmärken och med hjälp av dem kan man få en uppfattning om delaktigheten i kyrkobyggena.

Kyrkornas vindar och övervåningarna i tornen har genom tiderna använts som förvaring, även om kulturhistoriskt värdefulla föremål i regel tagits om hand och nu förvaras på annan plats. De lager som bildats på valvens ojämna ovansidor kan dock innehålla lösa delar till inventarier som tidigare förvarats där eller spår av tidigare reparationer på kyrkobyggnaden. De kan innehålla rester av vardagliga föremål som berättar om hur vinden och tornen har använts eller personliga saker som burits upp i hopp om få ett skydd i kyrkans hägn. Äldre stegar, klockrep, redskap från hur taken tjärats förekommer också. Kyrkogårdsmurar, såväl de medeltida som de yngre kan innehålla byggmaterial som per definition är fornlämning eller fornfynd, som till exempel stenar med ristningar.

I texten förekommer ett särskiljande av fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar. Med *fornlämning* avses lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning uppfyller fornlämningsrekvisiten (villkor baserade på Kulturmiljölagens 2 kap.), och vars lämningar huvudsakligen kan antas ha tillkommit före 1850. Med *övrig kulturhistorisk lämning* menas de typer av lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning uppfyller fornlämningsrekvisiten, och vars lämningar huvudsakligen kan antas ha tillkommit 1850 eller senare samt de typer av lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning inte uppfyller fornlämningsrekvisiten. Rörande registren är det dock viktigt att peka på några källkritiska problem. Fornsök och Fornreg, de digitala registren för information om fornlämningar, är användbara källor för information om kyrkomiljöer. Men de utgör i sig ett källkritiskt problem då 10 000-tals lämningar vid digitalisering har kommit att registreras på felaktig nuvarande belägenhet eller fyndplats. Ofta är uppgifterna korrekta men när flera fornlämningar påträffats intill varandra, som till exempel stenkistor på kyrkogården, är det svårt att veta om en borttagen kista i ett dokument är densamma som en som i tidigare upprättade beskrivningar anges ligga kvar på fyndplatsen.

Fornlämningar

På kyrkogården finns en registrerad fornlämning, en gravhäll med runinskrift på norra sidan (högra kanten av stenen) där den också har en skada. Stenen står på östra sidan om kyrkboden norr om kyrkan¹.

Kyrkan

I kyrkan finns en bildstensformad runsten som använts som piscina². Klassad som Övrig kulturhistorisk lämning.

Övrigt

Myntfynd från ett stenvälv och under golvet i kyrkan. Mynten påträffades vid renovering 1840 och återfinns på Statens Historiska Museum³.

Värdering

Allmänt

Alla kyrkor bidrar till att materialisera bilden av det heliga. Invändigt utgör de en ram för mötet mellan människan och det livsavgörande på ett sätt som andra rum inte gör. Till det yttre markerar de sin belägenhet i landskapet, men tar också det yttre rummet i anspråk och utgör en påminnelse om värden som ligger vid sidan om vardagen. Genom historien har betoningen legat på olika delar och egenskaper i kyrkan. Samtidigt finns det många likheter mellan skilda kyrkor, särskilt för dem som ingår i samma kyrkliga tradition. Stor omsorg har sedan det kristna kyrkobyggandets äldsta tid ägnats konsten och arkitekturen. I kombination med att många kyrkor också är gamla hör de till våra viktigaste kulturmiljöer.

Kyrkorna på Gotland utgör en del av den världsöverspännande kristna kyrkans byggnader, en del av kyrkorna i Sverige och en del av kyrkobyggandet på Gotland. Gotlands kyrkobyggande är relativt homogent. Byggnadsdetaljers utformning och tillvägagångssätt vid kyrkornas planering

¹ L1976:6141 (Sproge 64:1)

² L1976:6331 (Sproge 65:4)

³ SHM inv. nr. 911

återkommer mellan olika socknars kyrkor, men kan sedan skilja sig från principer som använts i andra landsändar. Exempel på det är att de äldsta gotländska stenkyrkorna följde samma modell av kyrka med långhus, kor och absid, som var allmän i de nordiska länderna. I nästa skede kom dock kyrkorna att förnyas på 1200- och 1300-talet på ett för Gotland karaktäristiskt, men i övriga Sverige okänt sätt. Under 1200-talets slut och 1300-talet byggdes kyrktorn på Gotland, vilket sällan hände vid kyrkorna på fastlandet. Den gotländska kalkstenen möjliggjorde valvslagning och byggnadsskulptur utan motstycke i resten av Sverige till vare sig mängd eller konstnärlig kvalitet. Under 1400-talet byggdes kyrkor om- och till i Mellansverige och försågs med heltäckande kalkmålningar, något som inte hade någon motsvarighet på Gotland. Under 1800-talet förnyades tusentals kyrkor i södra och västra Sverige genom att en äldre revs och ersattes av en ny och större, eller byggdes om genomgripande. Detta berörde endast någon enstaka av de gotländska kyrkorna. Sammantaget har detta gjort att de gotländska kyrkorna representerar ett medeltida byggande under en tid då inte så mycket byggdes i övriga Sverige. Men utmärkande är dessutom att på Gotland finns dessa medeltida byggnader ofta kvar, relativt oberörda av senare förändringar och ännu i bruk.

Härigenom utgör varje kyrka ett omistligt exempel på medeltida kulturmiljö inte bara ur ett lokalt gotländskt perspektiv utan även ur ett riksperspektiv. Eftersom inte heller Centraleuropa efter krigstider och andra perioder av förändringar till så hög grad har kvar större uppsättningar av medeltida sockenkyrkor och framför allt medeltida träskulptur har de gotländska kyrkorna därigenom ett internationellt intresse. De formades i hög grad under inflytande av byggmästare från västra Tyskland, från Westfalen och området kring Köln, vilket ytterligare ger dem en internationell betydelse, liksom att det tidiga kyrkobygandet uppvisar stilpåverkan från östra Europa. Sedan 1800-talets slut har kyrkorna på Gotland kommit att uppmärksammas av arkitekter och konstnärer och har fått stå förebild för kyrkor på fastlandet, vilket gör att kyrkor från 1800- och 1900-talet med gotländskt inspirerade motiv återfinns i Skåne, Västergötland, Stockholm och på andra platser.

De gotländska kyrkorna har vissa särdrag i formen, men de intar också en särskild ställning i bygden. Över hela Sverige har, liksom i många andra länder, kyrkan utgjort en central och samlande punkt, även om de mera sällan legat mitt i en by, så som de gör i en del andra delar av Europa. Men på Gotland har kyrkans roll som samlande byggnad levt kvar bättre än på en del håll. Denna uppfattning är stark även i resten av Sverige, men bebyggelseförskjutningar till följd av nya järnvägssamhällen och bruksorter, en mer polariserad sockensammansättning, större avstånd mellan kyrkorna och att de inte har haft torn kan ha bidragit till det. Medan kyrkorna på Gotland genom sina torn och tätare avstånd samt en viss skepsis till förändringar har behållit sin plats i en sockenmedvetenhet, som även i sig är ovanligt stark på Gotland.

För de gotländska kyrkornas kulturhistoriska värde och särställning gäller åtskilliga gemensamma saker. Kyrkorna är närmare hundra och Gotland utgör som Visby stift det stift som har nästan uteslutande medeltida kyrkor, därtill tillkomna och ombyggda före mitten av 1300-talet. Eftersom de så tydligt har parallella tillkomsthistoriker utgör varje kyrka en omistlig del i ett pussel av olika byggnadsetapper. Byggnaderna är utsmyckade av skulpterade portalomfattningar, kalkmålningar och skulpturer. Glasmålningarna saknar till omfattning motstycke i resten av norra Europa. 93 procent av bevarade medeltida glasmålningar med figurscener i Sverige kommer från Gotland (i kyrkorna eller på museer). Flera medeltida möbler, mest bänkar, finns också i kyrkorna. Föremålen visar hur kyrkorna användes under medeltiden och kan bidra till att ge en autentisk upplevelse av medeltida miljöer. Inte minst gäller detta kyrkornas vind och särskilt tornets

övervåning, där rummet i hög grad präglas av murade dörr- och fönsteröppningar som skapar en autentisk ljussättning. Virket och murbruket kan visa upp spår från hur själva byggnadsarbetet gick till och kan avspegla hur kyrkan i äldre tid drabbats av eldsvåda.

Föremålen i kyrkorna är inte bara medeltida. Gotland har även en hög andel av bevarade bänkinredningar från 1600-talet av ett slag som på svenska fastlandet ersattes av ny inredning i slutet av 1800-talet. Från 1700-talet finns bevarat ett rikt måleri, inte minst målningar på bänkinredningen. De gotländska dopfuntarna utgör ett särskilt kapitel, där de mest framträdande utgörs av de tidigmedeltida sandstensfuntarna, som fick ett nytt uppsving på 1600-talet. Södra Gotlands stenhuggerier producerade sedan altarpopsatser i sandsten av ett slag som inte är vanligt utanför Gotland. Genom det sena 1800-talets och 1900-talets kyrkorestaureringar, ofta av framträdande stockholmsarkitekter, kan man följa förändringar i synen på öns kyrkor.

Kyrkornas lägen visar på centrala platser i bygden, placerade vid en tidigare korsväg med, om inte förhistoriska så åtminstone medeltida ursprung. De avspeglar det höga välstånd från medeltidens omfattande handel som rådde när de kom till och illustrerar något av den komplicerade kyrkohistorien. Av stor betydelse är kyrkogårdarna runt kyrkorna som är omvärdade och används. Många av dem har en intakt medeltida utsträckning. Andra visar kyrkogårdens utveckling under 1800-talet och hur folkmängden ökat. Trädrader och gravtyper illustrerar hur nya delar har tagits i bruk under 1800- och 1900-talet.

Anmärkningsvärt är att kyrkorna ännu används för sitt ursprungliga syfte. För Gotlands del har det kunnat ske utan större ombyggnader av kyrkorna, trots förändringar i befolkningsstorlek. Nästan alla är i bruk (de som är öde har varit det sedan minst 400 år) och används, om än med olika intervall. Öns kyrkor har genom sin ålder, kvalitet och i sammanhanget starka karaktär en identitetsskapande roll. I de många, ofta små, socknarna finns en särskild känsla, där kyrkorna intar rollen av kraftfulla symboler för hemsöcknen. Hur klockorna har ringts avspeglar skillnader mellan kyrkorna och än idag finns kinningsstenar beredda i klockvåningen för det ringningssätt med små stenar som endast finns på Gotland och de skånska landskapen. Kyrkorna har både en starkt lokal förankring och utgör samtidigt punkter i ett världsomspännande nätverk som förbinder länder och kontinenter genom religion, arkitektur, konst, musik över århundraden.

Sedan ett drygt sekel har kyrkorna på ön varit en turistmagnet. De är öppna sommartid, på ett annat sätt än på det svenska fastlandet, och brukar vara välbesökta.

Bruksvärden

Följande bygger på de 349 svar från besökare som inkom via de enkäter som sommaren ställdes 2019 i 16 kyrkor i Romaklosters och Klinte pastorat. Av dessa 349 personerna besökte 52 % kyrkan för första gången.

De som räknas in som återkommande besökare har angivit att de besöker kyrkan ofta, ibland eller sällan/någon gång per år. Genomgående är gravskötsel, besök av anhörigs grav samt delta i gudstjänst och andakt de främsta anledningarna till besök. Av de barnfamiljer som bor i socknarna kan man utläsa andra motiv till återkommande besök en förälder skriver såhär ”Vi bor nära kyrkan. Ibland går vi hit och letar Pokémon och övar vår minsta att läsa, precis som vår äldsta son gjorde när han lärde sig läsa”. Konserter anges också som en stor anledning till besöket. För dessa besökare står kyrkan för hembygd, barndom, en knutpunkt, trygghet samt en

plats för släkten genom århundraden. De uttrycker en stor glädje och stolthet över sina kyrkor och betonar hur viktig den är för sockens identitet, historia och sammanhang samt för individens släkthistoria.

Förstagångsbesökarna kan majoriteten kopplas till turism, många anger att de hade som mål att besöka minst en kyrka på ön under sin semester eller att besöka många/samtliga av öns kyrkor. Benämningen kyrksafari var en återkommande anledning. Några av dessa förstagångsbesökare uppskattar kyrkorna som en stillsam plats att komma till för att få lite lugn och ro, medan andra ser kyrkan som ett värdefullt nationellt kulturarv och historiedokument. Intresse för konst, kultur, arkitektur och historia beskrivs återkommande som en av anledningarna till besöket.

Generellt sätt var besökarna mycket nöjda med tillgängligheten (74%). Många påpekade att det är trevligt att kyrkan är upplåst så att man får möjlighet att komma in samt är glada att se att kyrkorna och kyrkogårdarna är så välskötta. De som inte var nöjda med tillgängligheten påpekade oftast för dålig belysning i kyrkan, nedsatt framkomlighet med rullstol och dylikt i grusgångar samt vid trösklar, svårighet att öppna eller stänga porten.

När det gäller information var det många som saknade informationsbroschyrer att titta i på plats samt att kunna köpa med sig hem. Där det fanns information efterfrågades mer lättläst text och mer bilder. Genomgående önskades även information på engelska samt ibland även tyska. Flera kommenterade att de sökte mer information på nätet eller i turist-appar samt kompletterade med information från böcker, exempelvis Änglar & Drakar.

Kyrkobyggnaden

Kyrkobyggnaden

Som medeltida kyrka har Sproge kyrka ett högt värde. Dess medeltida karaktär framträder tydligt i exteriören som bevarat sina proportioner sedan tornets tillkomst i början av 1300-talet.

Kyrkorummet har genomgående medeltida murverk, men präglas istället av den nyklassicistiska omvandling som företogs i mitten av 1800-talet, och som även framträder i kyrkans symmetriskt grupperade sydfasad. Som ombyggd medeltida kyrka är kyrkan relativt ovanlig representant på Gotland för en företeelse som är vanlig för medeltida kyrkor i södra och västra Sverige.

Kyrkans inventarier

Kyrkans inredning är relativt sparsam. Av särskilt kan nämnas det medeltida triumfkrucifixet samt 1600-talets altarpupp och dopfont av den för Gotland utmärkande typen i sandsten.

Predikstolen och en av ljuskronorna i trä utgör föremål som kan kopplas till rummets förändring 1839–40. Till kyrkans märkligaste föremål hör bildstenen genom sitt ovanliga motiv med en släde samt urgröpningen för en tidigmedeltida piscina, samt kyrkklockan som hör till landets äldre.

Kyrkogården

Kyrkogården är tydligt uppdelad i en äldre och en yngre kyrkogård. Kyrkogårdens utvidgning vid ett flertal tillfällen berättar om sockens expansion och ökade befolkningsmängd.

Kyrkomiljön är sammanhållen och berättar om den nära relationen mellan med kyrkan, prästgården och skolan.

Sockenmagasinet av sten från 1814 ligger på sin ursprungliga plats invid kyrkan. Det berättar om socknens gemensamma lagring av spannmål för utlåning.

Kyrkogårdsmuren, framför allt vid den södra och östra ingången, innehåller stendetaljer från kyrkobyggnadens ombyggnad 1838-40.

Gångsystemen på den äldre kyrkogården är intakta, åtminstone sedan 1940-talet och med största sannolikhet mycket tidigare.

Den äldre och yngre kyrkogårdens olika struktur ger kyrkogården som helhet en omväxlande karaktär. Den äldre kyrkogården omges av en trädkrans vilket varit tradition sedan mitten av 1800-talet. Den ger kyrkogården en lummighet och rumskänsla. Den yngre kyrkogården har en öppenkaraktär med en trädrad av formklippta avenbokar, och häckar som avgränsar gravkvarteren. Den är tidstypisk för 1900-talet.

Tio av gravvårdarna på kyrkogården anges som kulturhistoriskt värdefulla/intressanta i kyrkogårdsinventeringen 1996. Vid en uppföljande inventering 2016 utpekades totalt 24 gravvårdar och fyra gravhällar (utanför kyrkan) som kulturhistoriskt värdefulla.

Naturvärden

De gamla träden bör om möjligt bevaras. Träden, och buskagen är värdefulla miljöer för kryptogamer och insekter och som boplatser för fåglar. Det gäller även murar som inte är putsade. En stor del av den biologiska mångfalden är knuten till gamla träd och idag utgör kyrkogårdarna en av de viktigaste miljöerna för bevarandet av hotade växt- och djurarter.

Vid Sproge kyrkogård finns inte några speciellt värdefulla träd utpekade av Länsstyrelsen. Man bör uppdatera om det finns några rödlistade arter genom kontakt med Länsstyrelsen. Vi rekommenderar att man använder Riksantikvarieämbetets metod *Fria och Fälla* (2014) vid förändringar av trädplanteringar som kan påverka murar och gravvårdar.

Händelselista Sproge kyrka

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1100-tal	Kyrka i trä av skiftesverk eller stavkonstruktion av ek, (rester förvaras i sockenmagasinet och i Gotlands fornsal).	GK, SvK
1200-50	Långhuset och koret med absiden byggdes (i SvK daterade till 1225-1250).	GK, SvK
	Kyrkklockan.	SvK
1200-tal	Tornet byggdes (i SvK daterat till omkr. 1300-tal).	GK, SvK
o 1300-50	Triumfkrucifixet.	GK
	Madonnabild (nu i Gotlands fornsal).	GK
1500-tal	Muralmålningar (fragment återstår på N långhusväggen).	SvK
1669	Altartavla av sandsten (målad av Johan Bartsch d.y.), d:o dopfunt (omkr. 1650 enl. SvK).	SvK, GK

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1686	Tornhuven ”ånyio upbyggt”.	SvK
1692	Predikstol av Lars Oxenwald, nu försvunnen.	SvK
1703	Sakristieskrank av trä i koret.	SvK
1727	Vindflöjel.	SvK
1730	Tornet kalkades.	SvK
1739	Utvändig kalkning.	SvK
1751	Ringkammaren avdelades med en brädvägg till ett materialrum.	SvK
1756-57	Renoverades ”gardinen” bakom altaret, möjligen avses en draperimålning.	SvK
1756	Sakristieskrank av trä inköpt från Eksta kyrka uppsatt i koret.	SvK
1758	Målning av sakristieskranket.	SvK
1761	Reparation av kyrkans faltak "til Sparrar och Bördning förnyat". Årtal på takstol i långhuset.	SvK Inskr.
1780	Förslag till ny tornhuv av Thure G. Wennberg (ej utfört).	SvK
1783-84	Reparation av tornhuv och torn, bl.a. förstärkning och rappning av murarna.	SvK
1794	Smärre reparation av tornhuven efter åsknedslag, skeppstimmerman Westman, Visby.	SvK
s 1700-tal	Kyrkogårdsmur av kalksten (tidigare träplank).	SvK
1814-15	Reparation (kalkning?) av väggarna.	SvK
1820	Årtal på trappan mellan klockdäcket och nedre däcket i tornet.	Inskr.
1820-tal	Sockenmagasin på kyrkogården.	SvK
1827	Uppfördes sockenmagasinet.	GF
1827-46	Tegeltak på kor, långhus och absid.	SvK
1832	Reparation av tornhuven av "tröskverksbyggaren" Per Gottberg. Årtal på hanbjälke i tornet.	SvK Inskr.
1839-40	Ombyggnad av kyrkan innebärande nya takstolar och omläggning av takteglet, nedtagning av långhusets Ö gavelröste, taklister av trä på långhus, kor och absid, långhusportalen flyttades och vidgades, nya portblad i långhus- och tornportalen, korportalen igensattes, igensättning av äldre och upptagning av nya fönster i koret och långhuset, ändring av tornfönstret, igensättning av absidfönstret, sakristia i absiden, framflyttning av altaret, borttagning av korbänkar, Predikstol nytillverkad (1842) och flyttad till N sidan av långhuset, uppgång till predikstolen genom triumfbågsmuren, kolonnen i långhuset borttagen och välvningen ersatt med trätunnvalv, ny inredning med borttagning av det mittersta bänkkvarteret och ombyggnad av	

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
	övriga bänkar, borttagning av träväggen mot ringkammaren samt uppsättning av läktare därstädes, nya trägolv. Byggmästare var Per Gottberg. Utvidgning av samt trädplantering på kyrkogården.	GK SvK
1844	De två fönstren i långhusets N vägg togs upp.	SvK
1848	Tornet spritputsades och övriga kyrkan vitkalkades. Kolonnetter av oljefärgsmålade ek i ljudgluggarna.	SvK
1869	Trädplantering på kyrkogården.	SvK
1870	Ny vindflöjel.	SvK
1891	Trädplantering på kyrkogården.	SvK
1892	Orgel från Åkerman & Lund i Stockholm. Mittgången i långhuset cementerades.	SvK
1900	Kamin insattes i långhusets SÖ hörn.	SvK
1926	Ny vindflöjel.	SvK
1928	Kyrkogården utvidgades.	SvK
1934	Ny kamin inköptes från Klinte kyrka, skorsten på långhusets Ö gavel.	SvK
1938	Invändig restaurering: Sakristian i absiden revs och ett sakristisekrank av trä sattes upp i koret, ommålning av väggar och valv.	SvK
1950	Reparation av tornet och tornhuvu av Wessman & Olsson, Fidenäs, efter förslag av arkitekt Olle Karth, Visby. Delar av stommen byttes ut, nya solbänkar i ljudgluggarna, upptagning av översta gluggen i det S gavelröstet, lagning av kalkstenslisten, ny vindflöjel.	SvK
	Årtal på tornspiran.	Inskr.
1952	Omläggning av samtliga tegeltak av J. Hansson, Silte.	SvK
1958	Gallring av träden på kyrkogården.	SvK
1965	Restaurering efter förslag av arkitekt Olle Karth, Visby: Brädklädsel av torn- och långhusportarna, nya fönsterbågar med nya antikglas, plåtklädsel (koppar) av kalkstenslisten på tornet, kalkning av väggar och valv invändigt, täckmålning av långhusets trätunnvalv ersatt med vitlaser (sandblåstring!), nya kalkstensgolv i hela kyrkan, sänkning av golvnivån i ringkammaren, predikstolen byggdes om och öppningen till densamma murades igen, läktaren revs och orgeln placerades på ringkammarens golv, bänkarna byggdes om, bänkarna i ringkammaren och under predikstolen togs bort, dopfunten flyttades från koret till tornbågen, sakristieskranket i koret togs bort och ersattes med ett d:o skåp bakom altaret. Belysning- och elvärmeinstallation och värmeisolering ovanpå trätunnvalvet, rivning av skorstenen. Byggmästare Karl Öberg, Sanda.	GK

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.:	REF.
1978	Ansökte församlingen om att få byta takmaterial på sockenmagasinet.	GF
1992	Installation av högtalare samt hörslinga.	GF
1993	Rengjordes en gravhäll som stod lutad mot sockenmagasinets vägg av Eliasson.	GF
1995	Restaurering efter förslag av arkitekt Jan Utas, entreprenör Arriba AB, Visby: Fasadputsens lagades och avfärgades, socklar och hörnkedjor foglagades, minnesstenen ovan S portalen konserverades av J & B Stenkonservering (1996). Kor- och långhusets takstolar reparerades, tornspiran byttes och vattenavrinningen på huven förbättrades. Tillgängligheten på vindarna och i tornhuven förbättrades med landgångar stegar och belysning.	GF
2005	Restaurerades sockenmagasinet enligt antikvarie Jörgen Renström.	GF
2005	Orgeln renoverades av T. Svenske, den rengjordes invändigt från mögel, fasaden sanerades från skadedjur av Anticimex.	GF
2006	Utvändig restaurering av sockenmagasin. Entreprenör, Byggnadshyttan på Gotland.	GF
2009	Konservering av gravhäll som står lutad mot Sockenmagasinets vägg. Entreprenör Stenkultur AB.	GF
2013	Konservering av stendetaljer som står invid sockenmagasinet. Entreprenör Ars Mundi konservering.	GF
2014	Restaurering av kyrkogårdsmur. Entreprenör Skogsvårdsstyrelsen.	GF
2017	Anläggande av askgravlund. Sproge församling	GF
2020	In- och utvändig restaurering. Entreprenör byggnadshyttan Kalk & Bygg.	GF

Förkortningar:

ATA	Riksantikvarieämbetets arkiv, Stockholm.
GF, GM	Gotlands Fornsal, Gotlands Museum
GK	Lagerlöf, E., och Svahnström, G., Gotlands kyrkor. En vägledning, 1991.
GKM	Söderberg, B. G., Gotländska kalkmålningar 1200-1400, 1971.
GKR	Rohr, I., Gotlands Kyrkklockor och Ringningsseder, 1985.
GKS	Svahnström, G., och Svahnström, K., Måleri på Gotland 1530-1830, 1989.
ISO	Johansson, T. (red.), Inventarium över svenska orglar 1989: II, Linköping och Visby stift, 1990.
Inskr.	inskrift i kyrkan
kh	kyrkoherde
Muntl.	muntlig uppgift från församlingen.
o.	omkring
s.	sent
SHM	Statens Historiska Museum
Strelow	Strelow H. Nilsson, Cronica Guthilandorum, 1633.

SvK
t.

Sveriges Kyrkor, Gotland bd VIII:2, 1982.
tidigt

Lagskydd

Kyrkor har ett generellt lagskydd, som till stor del handlar om deras kulturhistoriska värde. Eftersom lagstiftningen måste vara exakt har kyrkobyggnader enligt Kulturmiljölagen definierats som en kyrka som var invigd och förvaltd av Svenska kyrkan vid början av år 2000. Av dessa har kyrkor byggda före 1940 (och några speciellt utvalda yngre) ett särskilt lagskydd (KML 4 kap. 2-5 §§). Särskilda instruktioner finns i lagen kring kyrkliga inventarier och begravningsplatser. Att kyrkor inom Svenska kyrkan i dessa sammanhang har en särställning framför andra beror inte på samfundstillhörighet eller band till svenska staten utan på att Svenska kyrkan omfattar de äldre kyrkor som ofta har rika konst- och kulturskatter och som av tradition på ett lokalt plan har haft en stark offentlig ställning. Lagstiftningen har hållits på en generell nivå, men en närmare precisering kring enskilda kyrkomiljöers lagskydd finns i Kulturmiljövårdens bebyggelseregister (Bebyggelseregistret). Därutöver finns en del äldre frikyrkor som är byggnadsminnen, kyrkor som i historisk tid tagits ur kyrkligt bruk och övergått till privat eller statlig ägo samt kyrkoruiner. Dessa omfattas av lagbestämmelser kring byggnadsminnen, fasta fornlämningar med mera. Här har samlats en förteckning över de lagbestämmelser som reglerar användning och förändringar av kyrkor, kyrkoinventarier och begravningsplatser som kulturmiljöer.

Kulturmiljölag (1998:950) t.o.m. SFS 2019:864

Kyrkobyggnaden, kyrkogården, begravningsplatsen, och de kyrkliga inventarierna skyddas av Kulturmiljölagens (tidigare kallad Kulturminneslagen) olika kapitel enligt nedan:

- 1 kap. 1 § anger att det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön samt att det ansvaret delas av alla med syftet att tillförsäkra nuvarande och kommande generationer tillgång till en mångfald av kulturmiljöer.
- Fornlämningar och fornfynd skyddas av 2 kap. både de som är kända sedan tidigare och de som inte är kända sedan tidigare. Flertalet kända finns i Riksantikvarieämbetets databas fornsök.
- 4 kap. 1 § anger att kulturhistoriska värdena i kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser är skyddade enligt bestämmelserna i detta kapitel. 2-5 §§ reglerar kyrkobyggnaden och kyrkotomten. skydd för kyrkliga inventarier 6-10 §§, 11-15 §§ reglerar begravningsplatser. 15 a beredskapsförberedelser som under höjd beredskap behövs för vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena.
- 5-8 kap. skydd mot utförsel av respektive återlämnande av kulturföremål som olagligt förts bort från en stat.
- 9 kap. begränsar militär användning av kulturegendom i händelse av väpnad konflikt med hänvisning till Haagkonventionen från 1954.

Begravningslag (1990-1144) t.o.m. SFS 2019:867

Begravningslagen reglerar verksamheten för kyrkogårdar, begravningsplatser och krematorier. I begravningslagen understryks den enskilde gravrättsinnehavarens rättigheter och skyldigheter gällande gravanordningens utformning och skötsel. I lagens 7 kapitel ges möjligheter för upplåtaren, dvs kyrkogårdsförvaltningen att skydda och behålla kulturhistoriskt värdefulla gravplatser och gravvårdar.

Plan- och bygglag 2010:900 t.o.m. SFS 2020:603

Plan- och bygglagen reglerar användning av mark och vatten och om byggande. Bestämmelserna syftar till att, med hänsyn till den enskilda människans frihet, främja en samhällsutveckling med jämlika och goda sociala levnadsförhållanden och en god och långsiktigt hållbar livsmiljö för människorna i dagens samhälle och för kommande generationer.

Byggnader, bebyggelseområden och allmänna platser som anses vara särskilt värda att bevara har ett förstärkt skydd. Dessa får inte förvanskas enligt PBL 8 kap. 13 §.

Vid bygglov för ändring eller flyttning av byggnader och anläggningar utanför detaljplan och områdesbestämmelser ska byggnadsnämnden pröva om åtgärden utförs varsamt enligt 8 kap. 17-18 §§.

Miljöbalk (1998:808) t.o.m. SFS 2020:684

Miljöbalken ska enligt kapitel 1 tillämpas så att värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas. Områden som utpekats som riksintresse skall markeras på den lokala översiktsplanen vilken finns på Region Gotlands hemsida.

- I kapitel 3 regleras vad som gäller för områden av riksintressen för kulturmiljö.
- Kapitel 4 för vissa större områden, som i sin helhet är av riksintresse på grund av de natur- och kulturvärden som finns i området (t.ex. är Gotland som helhet utpekade som riksintresse för turismen och friluftslivet 4 kap 2 §).
- Biotopskydd regleras i 7 kap. 11§.
- Nyckelbiotoper alla skogsbruksåtgärder är samrådspliktiga enligt 12 kap. 6 §.
- På Gotland är de 92 medeltida kyrkomiljöerna samtliga utpekade som riksintresse för kulturvärden vilket bland annat regleras i 3 kap. 6 §.

Kyrkoordning t.o.m. SvKB 2019:11

Gällande kyrkoordning för Svenska kyrkan reglerar skyddet av kyrkobyggnaden och de kyrkliga inventarierna främst genom 10 avdelningen, 40 kap 2 §.

Källor

Offentligt tryck:

Kulturmiljölag, SFS 1988:950 t.o.m SFS 2019:864

Kulturmiljölag (1998:950) t.o.m. SFS 2019:864

Begravningslag (1990-1144) t.o.m. SFS 2019:867

Plan- och bygglag 2010:900 t.o.m. SFS 2020:603

Miljöbalk (1998:808) t.o.m. SFS 2020:684

Kyrkoordning t.o.m. SvKB 2019:11

Källor och litteratur

Viktiga källor som använts är följande: *Gotlands Museums arkiv*, Visby, med sockenvis och på kyrkan sorterade uppgifter om arkeologiska fynd från 1800-talets slut och framåt. *ATA* (*Antikvarisk-topografiska arkivet*), Riksantikvarieämbetet, Stockholm. Centralarkiv sedan 1600-talet för ämnena arkeologi, kulturmiljövård, medeltidens konst- och byggnadshistoria, museologi och numismatik. *Fornreg* - Riksantikvarieämbetets registreringsverktyg för yrkesverksamma inom kulturmiljövården för att registrera information om arkeologiska uppdrag och lämningar i Sverige. *Fornsök* - Riksantikvarieämbetets fritt tillgängliga söktjänst med information om alla kända registrerade fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar i Sverige. *SHM* (*Statens Historiska Museer*), Stockholm, omfattande bland annat Historiska Museet, som är centralmuseum för arkeologiska fynd i landet.

Otryckta källor

Handlingar i Gotlands fornsals arkiv, Visby

Inventering av inventarierna i Sproge kyrka 2002-05, utförd av Birgitta Lerberg m.fl.

Inventering av Sproge kyrkogård, utförd 1996 av antikvarie Torsten Gislestam, Gotlands fornsal.

Inventering av Sproge kyrkogård, utförd 2016 av Gotlands Museum.

Program för ut- och invändiga reparationsarbeten på Sproge kyrka, upprättat 1992 av arkitekt Jan Utas, Visby.

Program för utvändiga reparationsarbeten på Sproge kyrka, upprättat 1995 av arkitekt Jan Utas, Visby.

Vård- och underhållsplan, Sproge kyrka 2009. Jan Utas, Visby

Tryckta källor

Busch, P. m.fl. Skeppsristningar på Gotland, 1993.

Johansson, T. (red.), Inventarium över svenska orglar 1989:II, Linköpings och Visby stift, 1990.

Lagerlöf, E., Svahnström, G., Gotlands kyrkor, 1991.

Rohr, I., Gotlands kyrkklockor och ringningsseder, 1985.

Riksantikvarieämbetet, Gotlands runinskrifter 1. Supplement. Sudertredingen.

Svahnström, G., Svahnström, K., Måleri på Gotland 1530-1830, 1989.

Sveriges Kyrkor, Gotland volym VIII:2, 1982.

Söderberg, B. G., Gotländska kalkmålningar 1200-1400, 1971.

Utas, J., Om gotländska valv: examensarbete i arkitekturens teori och historia Chalmers tekniska högskola, 1971.

Kartor

Skattläggningskarta Sproge socken 1752. Lantmäteristyrelsen, H74-1:1.

Laga skiftes karta 1876. Lantmäteristyrelsen, H74-3:2.